
ІЗ НОВОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ.

ДУВИД ГОФШТЕЙН.

ПРОЦЕСІЯ.

Я йду в твоїх найпередніших лавах,
Людскосте ідуча,
Гордих, одважних, палких і холодних—
Крок у крок!
На сорому дручках он повіває
Старий бог!
Залатаний повітрям б'ється, в'ється
Старий червіль-прапор—
Назад ні крок!
Ціпочки будять, сиплють шріт на бубон,
Тарелі дзвонять—гострять вістря у повітрі мерехтячім,
І вверх кида свій клич
Блискучая сурма...
Сьогодні я також шматок дзвінкої міді—
Минаю
Тихі, оксамитові місця,
Буджу втомлених,
Слабих зітхання покриваю
Я дзвінко-лунним сміхом—
Назад ні крок!

ОД СКЕЛЬ МИ ВСІ РОДОМ.

Од скель ми всі родом!
Од скель, що розмелені жорнами часу...
Од скель ми всі родом,
Яких доля звязала
З морями,
З вітрами,
З далями...

Од скель ми всі родом,
Які розломили
Ярмо завмерлого застою—
Ми йдемо—
І лиш ліси дикі
Нас можуть здержати...
Ми, ми є ті перші
Між фалдами вітру
Пов'язані вихрами,
Посестрені хвилями,
Побратані бурями—
На схід і на захід, на північ, на південь!

НА НОВИЙ ПАНЦИР МІЙ СЬОГОДНІ СОНЦЕ.

На новий панцир мій сьогодні сонце
Ласку послідню, злотну вбило в дар,
Змішали чари волоконця
В утіх пугар.
Під легкою вагою злотних кільців
Я вкляк до ніжної руки
І жадно, гаряче із вінців
Холодних пив.
Це котрий раз? Лічить не хочу—
Промінням сонця вперезався я,
Безстрашно йду в печери чорнії, як ночі
Життя й буття...

Е К Р А Н.

Ваш слух!
Це мовлю з вами я—екран!
Стьобжки оксамиту, рами золочені
Держали в ярмі мене довго.
Прикрашена ширма,—стіни, штахети,
Все нас вони одділяли,
І клич мій промінний
Ви проміняли на вивісок крики кривії...
Нині
До стін я звернувся:
— Розсуньтесь!

Геть стелі, долівки.
Звільніть мені місце...
Сюди...
Усі голови, що разом тут творять море голів,
Для вас я повстав,
Для вас народився...
Ширше стовпи посеред майданів!
Над горлянкою вулиць змістих поставте мені
Ви трибуну...
Мій край буде—небо!..
Мій край—
Стотисячний погляд юрби!..

ІЦІК ФЕФЕР.

ІЗ ЦІКЛЮ: «ТЮРМА».

В. Чумаку.

О, друже мій!
Не будь удар одної долі,
Коли б не ніч між одних стін,
Не бачив би тебе ніколи,
Не знав зівсім...
Спімну:
В ті дні довжені, в ті ночі дикі
Твій блиск меча...

.....
Тепер...
Блуджу один я на могилі
По дням, ночам...
Там, в сітях тіней під плотами,
Як промінь сонця потухав,
Збирав я крихти муки в рані
Мойого юного гріха.
От-тут мої зродились муки,
От-тут мій виглублий біль.
Люблю тебе, мій гріх далекий.
Люблю тебе іще й досіль.

Переклав *Василь Атаманюк.*

Г. ХОТКЕВИЧ.

ГУЦУЛЬСЬКІ ОБРАЗКИ.¹⁾

РАНОК.

Тяжив на міні сон може яких півтора-дві години і то під безперестанний аккомпаньямент гуцульського баювання. Ще й розвидніло ся не цілком добре як я підняв ся, бо гуцули казали вчора, що будут вертати «дуже» рано, а я доконче хтів піти з ними по-через верхи.

Корчма і ще і уже жила. Так само дудніла немовчна флюєра, так само вештав ся безсонний Манашка і подавав горівку. Збитий на пляцок Франчуків безсило сидів, весь охлявши—таки напивав собі прички учера. Я тепер знав причину: вчора він дав дес коршмареві розмінати пєтку, а той сховав її собі до кишені та ще пригрозив жандармом.

І от Франчуків не міг собі дарувати, що так просто і коротко дав ся коршмареві змудрувати. А товариші жаліли його і тому не давали ся підвести під бійку. Десь уже між чужими напивав собі. Тепер от сидить змордований. Відтак мов підкидає ним і він виходить.

Маріка опинила ся вже не під стіною, де положив її учора чоловік, а посередині між двома братами... Вона ще спала. Палійко схопив ся борзо і вже десь повіяв ся, а Тимофій сів і почав визбірувати у себе щось у сорочці, лаючи на чім світ стоїт і Манашку і Суру і всіх живих, померших і ненарождених коршмарів.

— Йой коби мені госпіть помих іще хучь онну знайти—аби я так здоров коли тобі у рот не запхаю.

— Свої вуші, то собі до рота й пхай, а не міні,—відгавкуєть ся Сура, чистючи картоплю.

— То не мої, а твої. Шо ти людем стелеш, шо? Шо ти стелеш людем, я тебе питаю,—і Тимофій зриваєть ся з місця, біжить, лаючи ся, на двір і тягне звідтам якесь лахміть.

— Шо цесе таке, на... у твої матері у рот? То тут немає вушів? Немає?

Сура сьмієть ся.

¹⁾ Див. ч.ч. 3, 4—5 «Ч. Ш.».

— Ну тут може й є, а хіба я то-то давала в постіль? Ти сам узів серед ночі укрити ся.

А Тимофій уже накинув ся на стару гетеру.

— То ти, курго, тут вушів наплодила.

Сонно і зморено, підшморгуючи носом, відповідає стара.

— А багато сьте з мене вушів назбірали?

Манашка «водить рахунки»... Се також штука і то не мала. Гуцул учора пив, їв, за одно платив, за друге ні, щось памятає, а чогось не памятає—і от треба його переконати, що всі його рахунки ні до чого, а всі Манашчини рахунки—свята правда.

— Але що ти міні, жиде, говориш? Шо ти міні говориш? Ци я тобі не віддавав усе? Та же я тобі платив, за кожду флешіну пива,—боронить ся Василь всіма силами.

Манашка поплескує його по плечі.

— Но-но... Шо платили-сьте, то платили сьте, а шо не платили-сьте, то не платили-сьте,—і тут же починає йому вираховувати, в найменчих подробицях, з найдрібнішими, впрост незрозумілими деталями все що брав, що пив, що говорив гуцул учора. Ся памятливість імponує гуцулови. Де-що з того, о чім говорить Манашка, Василь памятає і пригадує, що дійсно так було, решти не тямить, але відносить се на свою непамятливість і на вчорайше запаморочене. Нарешті правда так помішаєть ся брехнею і в гуцульській голові зробить ся така каша з Манашчиних деталів та подробиць—де Василь сів, що Василь при тім сказав, хто коло Василя стояв, як тримав бартку—все те так перекапустить ся, що гуцул махає на все рукою і платить, прирікаючи, що се вже останній раз і на будуче система буде инакшою: випив—заплатив, з'їв—заплатив.

Але з тих приречень ніколи нічого не виходило, і на слідуючий раз Манашчин рахунок буде йти таким же точні-сінько порядком.

Лиш от з Тимофієм сьогодні не пішло гладко. Коли дійшла черга до него, і Манашка відчитав, що належить ся сімдесять і сім грейцарів—дістав з місця сірчисту відповідь:

— Сімдесекь би тобі й сім суставочьок трісло на шма-тєцько.

Манашка не зражуєть ся—він взагалі ніколи нічим не зражуєть ся. Починає вираховувати детально і, треба признати, все йде йому добре аж поки діло не доходить до якихось огірків.

— Та я же тобі заплатив за тоті огірки, жидівська ти потворо. Штири грейцарі йк оден-сми заплатив, отут-о. Отут-о поклав тобі штири грейцари.

Манашка заперечує і в точности повторяє всі рухи, які були вчора зроблені Тимофієм.

— Отут-о ви стали-сьте та й говорите: ану-ко дай міні, Манашко, дві огірки. А я вам положив оту оту, оту-о та й кажу: давайте гроші. А ви взели тоті огірки та відійшли осуда та й кажете: я не тікаю. Ти гадаєш, шо я тікаю з твоїми огірками? Я не тікаю!

— Брешеш! Брешеш, злодюго! Ти хочеш із мене сухих грошей—ого! Я не пеній та й не був-сми пеній. Я памнєтаю все, не бій си. Усе до крішки памнєтаю.

Манашка приймає ображений вид. Лице стає скорбним і невинним.

— То ви не хочьїте платити?

— Не хочу.

— Не хочьїте?

— Не хочу.

Манашка глибоко і щиро зітхає.

— Ну, то дай вам, боже, з сих моїх чотирох грейцарів забогатіти.

— Я не забогатію, а сухих грошей з себе брати не дам. Мало ти з усіх си набрав, то шє й з мене хочеш? Ого!

— Добре, добре. Ци заробив ци не заробив на ньому штирі грейцарі, а своїх штири віддав. Так торгувати добре наторгуєш.

І довго ще обиджений Манашка жаліється всім і кожному, оповідає подробиці.

А в другім кутку Сура ошморгує якогось другого гуцула. Ліквідація в повнім руху! Треба подивляти ту величезну скалю інтонацій, якою оперує Сура. От вона страшенно розлючена, кричить на весь ринок, що пів-чварта лева видала, та й лиш тогди міні шос укинули у кошик. А ти пив, їв, спав, а не хочеш платити як належить? Віддай міні зараз, кажу тобі! Віддай, а то я тобі не знаю шо зроблю.

— Тс... тс... тихо... Але ж будь тихо, жидівко. Чого ти до мене чипає си?

— Як то чого? Як то чого? Ти не брав у мене на пєть грейцарів кулеші?

— Ну брав, ну? То шо з того?

— А келішок горівки не брав до неї?

— Ну брав... Шо брав, то брав.

— А видтак єк честував Федора Микитюкового не брав іще флешочки? Мой, ти, Федоре! Ходи-но суда. Ти тоту горівку пив, то маєш знати. Ходи, ходи.

А Федір не квапит. Рівнодушно обгортує онучами ноги і кризь зуби цідить:

— Я до ваших рахунків си не мішею.

Сура нараз міняє тактику. В одній хвили лице її стає ласкавим, голос набирає ніжності, рухи стають лагідними. Вона простягає купкою руку.

— Ну, Петрику, ци чуеш? Клади гроші суда? Бігме я не маю чєсу.

— Слухай, жидівко—знаєш, шо я ті скажу?

— А шо?

— Иди ти від мене до дідька в торбу.

— Ну-ну, нічьо, нічьо. Як віддасте мені всьо, шо мені належне, тоді підемо разом.

Коршма поволи опорожнюєть ся зі вчорайших гостей. Той пішов у місто за орудов, той дарабу передавати, той взяти гроші від жида. У всіх є потреби, лиш ні у кого нема погребі йти домів—і я вже гризу ся, що може бодай спав би ще з яку годину.

Видніють ся в коршмі ще й інші постаті. Вчора царював тут гуцул; вчора, так би сказати, був ярмарок і увага звертала ся на гуртового покупця—сьогодня вже звичайний торговий день, покупець дрібний.

От якийсь буковинець. Наїв чогось на дванадцять грей-царів, а почуває себе так, мов би заплатив пів мілліона. Розвалив ся на лавиці, недбало закурює. Коло него крутить ся Манашка—хоче всучити йому чир буковий.

— Се я знайшов у камаральному лісі. Ану дайте-ко креміня—побачити, як добре горить.

Мовчки, пакаючи люльку, дістає буковинець кремінь і кресало. Манашка креше, але чир не тлить ся. Креше ще дужче—результат однаковий. Буковинець не смієть ся, лиш скривлює губи до усміху.

— О! Та шо це?—сам собі дивуєть ся Манашка.—Ви мене завстидати хочете?—і креше ще ретеньнійше, але як на злість чур не затліваєть ся. Буковинець уже чухає потилицю—український жест від Карпат аж по степи Вороніжські.

— Та се не кремінь, а кремениця,—рішає нарешті коршмар і дає буковинцеві спокій. Підходить до мене іще мені пробує всучити своє добро. Але й коло мене не найліпше погостив.

Мені от може уже півгодини оповідає козак-неत्याга сумну повість свого повільного опусканя на дно, і в простих безефектовних словах його стілько внутрішного трагізму, так дивить ся з них, безжалісно визираючи, страшна і могутна сила того дна, з якою засмоктує воно свої жертви.

— Встид мені. Проти своєї фамелії встид. Ви знаєте шо я вам скажу? З моєї усієї фамелії оден я такий лайдак. Оден я! А решта, то всі такі газди, що дай, боже, аби кожного діти були такі. А мені встид. От міні кажуть, шо я вчєра нафту пив. Сміють ци з мене—а мені встид. Я сам чую, шо від мене нафтов смердит, але нічого не памнетаю. Нічого!.. І так щось... нудить мене... Я й на роботу тому не пішов сьогодні. Бо слабий. Я, бачите, від дощок. Можна так сказати... ну—лева денно—се мій чистий зарібок. А шо

з того? Чи я бачу коли у себе того лева? Ніц! Бо все тут лишаю, все. А тепер, вірте мені—грейцара при душі не маю, грейцара їдного.

— То як не заробите, то не дасть вам коршмар і попоїсти сьогодні?

— Кому? Мені? Ого! А застава? Я маю у него свою заставу на тридцять левів, але...—і він безнадійно махнув рукою,—але не йду навіть ся дивити. Бо по що?

І замовкав, важко похилиючи захмілену голову. Розглядав своє убранє.

— От сесе дрантє виміняв у него... Встид, встид... Але годі!—Підняв рішучо голову.—Я сказав годі, то має бути годі. Від першого кидаю все.

— Заприсєгаєтє?

— Заприсєгну. Піду до священника і заприсєгну. Ніби не від усього... від горівки тільки... Та ще від руму... араку... Вино, пиво буду пити, а решта ні. Ніби я міг би і від усього присєгнути, але міні ся не хоче.

Він знов обвис, знеможено і мляво. Злий звір випив його волю і от робить йому завше встид. І виділо ся, що даремні його хисткі зусилля—дно не пустить.

— А як не витримаєтє?

Він мов пробудив ся.

— Шо кажетє?

— Чи витримаєтє, кажу? Чи пробували-сьєтє присєгати вже коли?

— Я? Не... Але я витримаю. Ого! Щоби я не витримав? Раз скажу—і доста. Хочу бути чоловіком. Хочу, щоби мене моя фамелія си не встидала.

Але він говорив о тім таким тоном, неначе мав іти на примусовий злочин, він говорив наче твердо а рухи, не дивлючись на рішучі слова, були безнадійні й мертві.

І мабуть не раз вже відбували ся такі зарікання, бо навіть дівка, хриплючи, підсміювала ся.

— До попа, кажетє? От до такого як Манашка—і сивий і з бородою.

А потім горнула ся до того гультая і дужче хрипіла і усьміхала ся любенько, а від того усьміху ставало чоловікови слабо.

Я вийшов на місто. Ані душі знайомих гуцулів, отже про вертання нема й мови. По раз другий переконав ся я що то таке гуцульське «рано»: з того самого ґатунку, що ледачого «зараз».

Якась товпа в вузькій брудній Вижиницькій вулиці. Підхожу ближче—то Франчукового шандарь веде «до кумуни». Нарешті таки позбув ся серця!

Той самий, що так добре зміняв учера Франчуковому петку, голосно поясняв усім подію.

— Шо? Він буде мою жінку бете? Прийшьов—дайте міні за десіть Грейцарів ковбаси—на тобі за десіть Грейцарів ковбаси.—Ні, я такої не хочу.—Потім сидів, сидів—дайте міні паре огірків—на тобі паре огірків.—Ні, я таких огірків не хочу.—А відтак кудись пішов, десь лихе його носило—я знаю де? А потім знов приходить—дайте міні за тре шюстке ковбаси—на тобі за тре шюстке ковбаси.—Ні, я такої ковбаси не хочу.—А потім каже, шьо він дав мені петку. Ти, дурню іден!

Появляєть ся жандарм і робить ефект своїм убранєм посеред сих обдертих кожухів, своїм урядовим виглядом і німецькою мовою. Коршмар в коротких словах по-німецьки поясняє справу. Жандарм відбирає у присмиренного Франчукового бартку і веде його кудись.

Коршмар кричить услід.

— А віддайте го до суду! Конечне'го до суду!

Доокола стоять люде, і всі роблять вид, що так от і треба, що відбуваєть ся щось законне, а між тим кожному ясно, що се лиш жандармський заробок. Он коли товариші Франчукового роздумують голосно чим би помочи коллезі, Сура з негарною усьмішкою, з тою, якою вона завше усьміхають ся коли десь, хтось в який-небудь спосіб обдурить гуцула пропонує:

Знаєте шьо? Дайте міні короне, одну лише короне—і зараз він буде тут межи вами.

Нудне і каламітне житє. А сонце вже так пражить, що ніде на вузоньких і брудних вуличках нема місця сховатись. Так уже наобридла міні проклята Вижниця. Іду на ранок, купую від нічого робити якісь огірки, з котрими не знаю відтак що почати; купую ніж замість утраченого, причім крамар показує міні, як добре ніж намагничений: гуцул наприклад є переконаний, що лиш той ніж добрий, котрий добре притягає.

А про вертання нема й бесіди! І бесіди немає! Василь знов уже упився і знов спить; Николай має тисячу орудок і ходить з жінков по місті, приносячи до коршми то дзигар якийсь стінний, що був тут у нараві, то курят пару у кошику, то ще там щось. І в кождому русі сеї гармонійної тихої пари видно розумний рух вперед. І так любо на них дивити ся. Пройдуть стезю житя тихо, без гамору—і людський базар оттак минуть, як минають вижницький. І не буде сей Николай ані вйтом ані кандидатом на заступника сеймового посла, і не буде суятити ся в безладнім і непотрібнім коловороті—а дасть світови те, чого світови бракує—гармонію.

А в коршмі—те-ж саме. Те-ж саме, одвічно! Щось погане було в душі чоловіка, коли він ставив першу коршму на землі.

Ідять, п'ють, хтось сварить ся, хтось лаєть ся. Між Манашкою і якимось чорним буковинським гуцулом іде довгий і нудний торг за якусь стару тобівку, а сьвідкови лиш подивляти зостаєть ся ту надзвичайну терпеливість, з якою вони видирають оден у одного з зубий отой грейцар.

З величезною купою бесагів ввалюєть ся в коршму ціла родина буковинців. Голова родини і шия, то є батько й мати, страшенно розлючені: щось їм не попайдило і вони зганяють злість на дітях.

— Всіх би вас узяв та в гармату завдав, най вас тут ні одного не виджу.

— А на шо ви нас завернули?—відгризаєть ся старший хлопец.

— Та які тебе дідчі очі завертали, паскуднику ти їден? Скочни, кажу, подиви си! Йой дав би ше биг, шоби коні утекли з берівками!..

— Моршни, моршни, Петрику, — шопотом дораджує старша сестра. Хлопец іде, щось бубонючи.

— Що ви такі гнівні, ґаздо?—питаєть ся якийсь цікавий.

— А як же міні й не гнівати ся, як уже допекло до живих печінок. Хіба я можу днину тратити, скажіт самі? Та же у мене днина—баночка, а він шо? Хоче крутити? Людьми крутити, як фірман батоґом? Каже міні ставити ся на середу—хіба я не ставив ся? І люде всі хіба не скорневі? Та як же то мусит бути? А він тепер каже, що аж на суботу. Та де ж то може бути? У мене днина—баночка, а жінку з донькою вже най рахую сім шусток. А двоє косарів? А хлопці? Та се півпята банки міні дай, а не як.

— Би... ей де! Бильше!—співчуває сусіда.

— А він мені каже на суботу! Ах ти бий тебе, сило божа! Я всі люде сконєрував, їхали тільки світ, а він—на суботу.

І знов я вийшов і знов увійшов і не знав, куда сховати ся від спеки, а про вертання ніхто й не думає і дідько їх знає, гуцулів, де вони подівали ся.

ПО-ЧЕРЕЗ ВЕРХИ.

Нарешті я здибав двох гуцулів, котрим уже таки дійсно нічого було більше робити у Вижниці, і вони, от так собі, колотили ся містом: ніби чекали товаришів, ніби не. Я почав їх підмовляти.

— Але ж бо йдім. Дивіт ци сонце вже високо—єк зачне добре угрівати, відев зле буде йти.

— Чекайте, чекайте...

— Та чого чекати? Кого чекати? Ідім—вони нас будут подогонєти. Ек побачут, шо ми вже пишли, то й собі скорше вірехтуют ци!

Нарешті підбив таки. Забрали гуцули свою теркілу, пішли ми.

Великого майстра пера треба, аби описати весь неувимий бруд вижницьких вулиць, і велику охоту треба мати до того, аби то взяти ся описувати. Я ані пера такого не посідаю, не маю і охоти—тому сю пахущу частину свого оповідання полишаю без опису. Скажу тільки, що як вийшов над Черемош, то тоді лиш зітхнув повно, а то все не був годен. Хотяй і Черемош тут якийсь особливий. Не та се чарівно-красна ріка, дика і своєрідна, що тече і пінить ся там, в глибоких горах, ріка, якою можна любити ся годинами і яку можна любити. Тут, коло Вижниць, Черемош торговий, заїзджений, Черемош-фактор. Береги низенькі, обсмаркані, поросли лозою і небезпечно в них ходити, бо на кождім кроці можеш трафити ногою в безперечні сліди перебування тут чоловіка. По березі всюда дараби, дерево, всяке шмате, кавалки. В однім місци купають ся панни, дочки всяких властителів корчем і інших заведень; в другім шварготят у воді білотілі дітваки, а вода зачісує їм довгі пейса аж на ніс. Се чомусь дратує одного з товаришів моєї подорожі, молодого гуцула Дмитра, аж він спльовує.

— Пху! Таке мале, а такі пейса довгі.

На сонци простяг ся й спит довгий гуцул. Чорні його волосіниці мокрі, кожух також і сам він весь, видко, тяжко стомлений. Ми з Дмитром сіли зачекати троха на Петра, що пішов десь відв'язувати швару. Гуцул прокинув ся, сів і похмуро привитав ся з нами. Міні здавало ся, що його дразнить моя особа: йому, тяжко змороженому, може досадно було дивити ся на мене, панка, що от іде собі шпацерком, свіжого «люхту» заживає собі, тоді як він от мусить так шалено тяжко працювати. Я пробував лагідно заговорити з ним, але він відповідав односложно і знов тяжко замовкав.

Надійшов Петро, ми пішли. Так розпочав я свою дорогу «по-через верхи»...

Коли я давніше говорив було гуцулам, що хочу вертати з ними по-через Буковец, вони лише підсміювали ся: очевидно в їх практиці ще такого не трафляло ся і вони мало вірили. На дарабу пан ще може впасти, чому ні? але й тоді здебільшого потрібує вигоди: то йому столець роби, то те, то друге. Але щоби панови забагло ся йти верхами додому замість того, щоби їхати фякром або принаймній почтов—того ще не виділи. Але гуцул мало чому дивуєть ся, бодай ніколи не показує виду.

Ми йдемо по-над Черемошем. Берег високий, непривітний якийсь і весь затканий стовпцями: за них їмлені залізні швари, що десь там унизу тримають дараби, дараби, дараби й дараби без кінця й ліку. Повінь пройшла вчора, руху нема і Черемош знов сонний і млявий мов примирений з долею—

вічно і вічно таскати чужі дараби, творити достаток чужому племені.

Місто давно уже зосталося ззаду, ніде й близько нема людського оседку і нараз—коршма! Край коршем! Я певен, що й на місяці хтось поставив би коршму, коли би знав, що там колись будуть іти гуцули.

Се також сліди польської господарки в краю. Для того, щоби добути концессию на право одкриття книгарні, треба надзвичайних кваліфікацій; кольпортажа книжок є річею безумовно забороненою і для здобуття собі того права треба порушити гори. Ну, а на те, щоби одкрити коршму нетреба ні кваліфікацій ні жадного фахового знання—треба лише мати охоту розспіячувати нарід.

Мої товариші подорожі сіли випити по шклянці пива (кошмар знав де ставити коршму—на керманичівським тракті). Петро скаржить ся, що у него попріли ноги в онучах. Та й не диво: сонце пражить,—а на ногах дві парі суконних онуч.

Дмитро, розбуваючи ся, радить товаришеви йти босому, а сам узуває наново постолі на босу ногу.

— Та що ти робиш?—остерігає Петро.—І ногу натре і люде будут сьмієти си.

Але Дмитро не звертає уваги.

— Я йк при воську був, то чоботи навіть на машерунок вберав на босу ногу та й нічю ми си не стало.

Я зоставив гуцулів коло пива, а сам пішов наперед. Стежка вила ся обривистим берегом і на кождім кроці перетинала ся дротяними міцно напруженими шварами. Уночі за жаден спосіб неможна було би тут іти.

Он на тім боці колиба. Се перша інстанція. Сюда гуцул приганяє дарабу і тут робить ся перший обрахунок. Сюда приїзджая мокрий, змордований гуцул, на зустріч йому виходить аґент фірми і насамперед лає. За сю лайку і за перше обдуренє гуцула він поберає свою пенсію. Он і тепер з десятків гуцулів порпають ся там щось коло дараб, обливаючи ся потом, а аґент сидить в холодку колиби і лиш звідтам покрикує.

Мої товариші подоганяють мене. Якимось човном ми переїздимо Черемош на «ледський бик», довго йдемо якимось камінем, потім підіймаємо ся трошки д'горі і вступаємо в лісок. Аж усміхнути ся хотілось від того прохолодистого, вогкуватого привіту, яким стрів нас лісок! Манить простягнути ся в маленьких тінях маленьких своїх дерев, але ми йдемо, йдемо.

Якась молодиця сидить припочиває. Кіптар на ній жебівський, а пов'язана по ростіцкому і запаска ростіцка: певно віддала ся с Жебя до Ростік.

Ми ростягли ся: Дмитро далеко напереді, я посередині, а Петро десь иззаду зі своїх шваров та двома

сокирами: одна його, а друга товариша котрогось—забув учера в коршмі.

Молодиця витаєть ся з кождим з нас за порядком, а потім устає і йде разом з Петром.

Носила черешні до Вижниці і от тепер вертає до дому.

— А тот, сарако, шо впереді пишов... Відев онучі му вкрали...

Петро сьмієть ся.

— Дме!

Дмитро зупиняєть ся.

— Ци чуєш, шо на тебе молодиця цеса каже?

— А шо?

— Шо в тебе відей хтос онучі вкрав.

Сьміють ся тепер усі трое. Молодиця пояснює:

— А шо ж? Дивлюси—без онуч ідет. Гадаю собі—повісив, сарака, дес шушити, а хтос футкий си знайшов та й вкрав. Та же усекі люде є. Хіба то не може бути?

— Ой ой! Кіко разив бувало.

Петро—се мовчазна, задумчива натура. Може гризе його яка невідступна мисль—хто знає. Товариства не любить... «бог мені товариш», говорить.

А Дмитро—зовсім уже єнчий тип. Цілком звичайний. Дивлючись на такі постаті, якось мимоволі приходиш до переконання, що ідея рівности людей—шкідлива ідея.

І давно вже то було—от як ішов я з Дмитром та Петром «по-через верхи»; уже забув я, що ми говорили, де йшли, вивітрили ся з пам'яті назви усіх сел, якими проходили, перезабув я кілька сот воринь довело ся перештрикнути і як я при кождім скоку зачіпав ся дзьобнев, губив огірки, а гуцули сьміяли ся з мене. Все забув я, але не забув і не забуду ніколи тої шаленої, тої нелюдської, тої впрост не до виповідження словами втоми яку я ніс зі собою «по-через верхи».

Вчера цілий день на дарабі, безсонна ніч, оте безтолкове, дурне тиняє по брудній Вижниці до полудня, а поверх того всего отся гуцульська, істинно-гуцульська дорога «по-через верхи». Гуцул іде легко, гір для него не існує, бо він по них ліпше ходить, як по рівному. З таков теркілов як швара, сокира, свердел і повні бесаги він іде як нічо, свободно і мягко ступаючи своїми постільцями. А я, збідоване дитя міста, ледве дибаю в своїх черевичатах і мушу два кроки робити там, де гуцул робить оден. Через ворине він пиштрикне та й вже, а я мушу лізти, зачіпаючи ся безладно ногами. Косим горбом він іде як муха по стелі, а я мушу ховзати ся, бо підосви черевиків так віпуцували си о шувар, що стали політурованими. І далеко, ой далеко відстав я від своїх товаришів подорожі, і відхотіло ся міні вже йти по-через верхи з гуцулами...

Я вже зрезигнував в душі з їх товариства, хоч і як жаль було з ними розставати ся, але що ж я міг зробити, коли бодрий дух нічим показав ся супроти немічної плоти. Вже як я не велів собі, як я не змушував свої ноги йти так само, як йшли такі ж самі гуцульські ноги — всі мої приказання були на ніч: нижча половина мого федеративного тіла дістала автономію і об'явила страйк.

Даремне зі столиці сипали ся телеграми за телеграмами — автономні члени поводили ся з веліннями вищої влади цілком брутально, попросту ігнорували, так що зрештою я сам почав сумнівати ся чи є у мене царь в голові...

Я йшов сам, счинаючи боротьбу з автономними членами і переконуючи ся на практиці в шкідливості принципа автономізма взагалі. Ішов лиш і думав — хто се зловбий переконав гуцулів, що дорога через верхи є коротка дорога? Адже от я підняв ся на гору і спустив ся в діл уже може яких з тридцять разів — невже тої сумми енергії, котру я трачу на сї підймання та спускання не вистарчило би на два рази таку дорогу по рівному? Але всі оті мої філософування нічому не помагали, і я ледве волікся автономними ногами.

Село. Що за село, як ся називає і чи називає ся як взагалі — нічого не знаю. Бачу тільки і відчуваю, що воно надзвичайно нераціонально побудувало ся — на лютих прелютих горбах! Дідько би тут жив, у цім селі, коли ні дороги нема, нічо, лиш самі горби та й горби, що ними то спускаєш ся мов у пекло, то вилазиш на саме небо, однаково без надії попасти хоч в який-небудь рай. То лиш тішить мене, що в такім селі певно немає коршми. Направду — що би їй тут робити? Дороги нема. Слава тобі господи — знайшло ся на Гуцульщині хоч одно село без коршми! Є таки поступ на Україні: драма без горівки і село без коршми!

Але спускаю ся ще в якусь долинку, вителепую ся ще на якийсь горбочок — най жє ж тебе дідько ломит — коршма! Ба!.. Розглядаю ся далі — друга коршма! Ще далі дивлю ся — вже й третю будують, і то на більшу скалю, щоб більшими порціями культуру несла в темну Гуцульщину.

І взяли мене жалючі сумніви: як нема села без коршми, то чи ж може бути й українська драма без горівки? Як не горівка в буквальноім смислі слова, то якийсь дурман духовий, а вже мусит бути доконче.

В одній з коршем я знайшов і своїх товаришів подорожи. Іли огірки, а відтак пили молоко. А ще відтак купували «струцель» до дому — бо тут, кажут, ліпші «струцлі», як у місті. Що хвилі виглядала з-за якоїсь занавіски молоденька жидівочка — в кожній коршмі доконче мусит бути молоденька жидівочка, і се є єдина річ, що примиряє мене з коршмами взагалі.

Жидівочка розглядає мене з надзвичайною цікавістю: певне зроду ще не бачила такого дурня, аби хотів іти з гуцулами по-через верхи. Я мав намір доказати їй, що я зовсім не дурень, а український літерат, а се не конче що-разу синоніми, та що був такий умучений, як Агасфер, то волів також їсти огірки, хоча й не запиваючи молоком.

Гуцули вже похарчували і лагодять ся йти. Господи, як то коротко ті гуцули спочивають!

Я теж підіймаю ся з ними і з цілою повагою детронізованого повелителя постановляю, що буду йти разом, не відстану, ані на крок і хоч би там не знати що, а змушу дідчі ноги до послуху.

Та ба!.. Вік абсолютистичної влади відай минув безповоротно і пройшовши пару кілометрів—що-правда гуцульських кілометрів—я вже чую, що й інші части тіла жадають автономії і полегоньки відмовляють послуху. Що гірше—і в самім центральнім правительстві пішов якийсь неспокій, появили ся якісь потаємні сепаратисти і всі основи доброго послуху захитали ся. Очі лізуть рогом, руки безладно розмахують, ніс сопе хвалькувато, мов говорючи—начхать міні на вас усіх!—а зверху сонце... Ой те сонце, сонце! Всім тепле і красне еси—за віщо ж ти так пражеш своїми гарячими лучами мою нещасливу спину? А ти вітре-вітрило! Чому лиш під облаки вієш та лелієш безпотрібно пароходи на синім морю, а і в голову тобі не приходить своїм легким крилом обвіяти спітнілу мою фізіономію?

І коли вибрали ся ми з якихось закутків та видерли ся на якийсь стрімголовий верх, дідько ми його тут на дорозі ставив, коли забрали ся по-під самі тоті облаки і дмухнуло на нас злегенька блудящим якимсь вітерцем—я вже не в силі був далі йти і простяг ся на траві на повну автономію всіх безвиключно членів нещасного свого тіла.

Де-кілька хвилин я лиш відсапую. Гуцули—дивний нарід їй-богу! Не лиш сами жадного умучення не відчувають, але навіть не можуть припустити, що от коло них гине, ну просто гине чоловік. Перевбувають ся собі найспокійнішим у світі способом, щось перебалакують рівнодушне між собою, чухають ся. Дивний, тричі дивний нарід!

Потім Петро пробує навязати зі мною розмову на якісь високі матерії, але проходить не мало часу, нім я встигаю перейняти ся духом апостольства і відзискую можливість щось говорити. Поволи-поволи вхожу в роль і—навіть сідаю! Поясняю Петрови рухи якихось плянет чи пан біг знає якої ще біди, пишу на траві якісь ассирийські знаки, з котрих мабуть Петро такий мудрий, як і я сам, але Петро слухає уважно, хоч чи розуміє що—у то не вірю. Благую часть ізбрав собі Дмитро: підложив кулак під голови і хропе так, що вся Пітаґорова система трясеть ся.

Спочивок закінчений. Знов ми ідемо, але я уже дістав горячку нагорного проповідника і скільки духу несучи світло в темну братську душу гуцульську. Іду вже рівно з Петром, хочь кільки то мене коштує—лиш я, сам я знаю. Але видко є ще царь в голові—«да здоровствует самодержавіє»!

Розмова наша з Петром, перебігає з одної галузи знання на другу, аж врешті сходиться на таку метафізику, в якій ми однаково розумні. Він, наприклад, оповідає міні таке:

— Гедя мій були у бутині. Єк наспіла обідна пора, іде люде у колибі, а надворі тучі такі пишли, шо пуду давало. Витак єк ударив грим, але таки над самов колибов. Так гримнуло, шо люде ложки повпускали. Гедя мої вибігли подивити си. Та чім лиш вибіг гедя, тим єк ни вдарит грим по-раз другий над самов у геді над головов, шо гедя так і впали. Вибігли люде, давай чютити, давай чютити—та шо з того? Оннаково єк дістали з того чєсу манколію гедя у серце, то вже з них оннаково чоловік не був. Усе хтіли вішєти си. Може разив кільки викєгали ми їх зи шнура, але оннаково гляба було встеречі... Такой завєсили си...

Петро замовк. Видимо тяжко приходило йому оповідати і мабуть не часто він оповідав се. Шануючи його настрої, я також не говорив ні слова.

Ми йшли якоюсь низиною. Лози доокола, вода чуркає під ногами, де-не-де тертиця лежить пів-зогнила. Якась пташка цьвірінькає у лозах. Петро став, і з вірою дивлючись міні в очі, запитав ся.

— Пане... Шош ви знаєте ліпше вин' нас, шос єкіс книжки читаєте, календарі, то мєте знати. Скажіт мені—ци дістали гедя грих великий за то-то шо себе стратили, несмертенний гріх, а ци бох може їх простити, бо вони не при собі були через манколію тоту?

І дивив ся на мене сей кріпкий, моцний гуцул з такою надією, з такою жаждою потішення, шо скільки у мене ставало серця і уміння хотіло ся сказати йому слово полєкші. Найпростійшими словами я старався говорити.

— От, най так кажім, має хтос болу йкус: шос му, даймо нā то у череві си попсуло тай болит 'го тай болит. Наперед то помалі, а делінь то вже, диви си, бирше та й гірше, а там уже нема єк і ходити, лиш лєгай та вмерай. А ци знає вин, чоловік тот, ска в него бола? Та же вин може би миг з неї й відужєти, коби був пан, коби лікарі кликав, та аптику платив, та обхід мав та й все. А шо вин того не мав, то хороба 'го з'їла тай вже; і ніхто тут не винен лиш бог сєтий. Так само на гедю на вашого пан бог хоробу пислав—то в чім же ваш гедя завинив, шо не миг тій хоробі порадити та й вмер? То би мав ше бог 'го й на тім світі карати? Доста вже 'го карав на сим, шо чоловік оннаково житя

не мав, ек другі люде жиют. Ні, нема на вашім геді гріха, не сушіт собі тим серця.

Тиха якась радість спливала на лице Петра. Давно видко мучила його думка про загробне житє батька, шукав він пояснення, шукав людини, котра би трафила йому до переконання. Коли тою людиною був я—не жалую своєї втоми нелюдської, не жалую своєї подорожи «по-через верхи»...

Що було потім—слабо я памятаю. Памятаю лиш як захопила нас ніч на Буківці, як у повнім обезсиленню я лишив ся десь сам, на якихось царинках чи полонинках, як ішов без дороги, на осліп, аби лиш кудись іти аби лиш не д'горі, а вниз, аби докочувати ся кудись до житла людського та не ночувати отут, під якимось воринєм, котрим позаплутувано тут все. І памятаю, як ледве пересуваючи ногами сповз я нарешті на «тісарску» дорогу і, мало вже тямлючи на котрім я світі, побачив як пихкають десь люлечки під вербою. Показало ся, що то були мої товариші подорожі.

— А я гадав, шо ви вже дома.

— Е де! Товариства не мож розбивати.

Властиво товариство зараз же розбило ся, бо Дмитрови таки тут, з сего місця треба було підіймати ся д'горі: він сидів десь по-високу май. Запрошував мене до себе в афини, кажучи, що того у них «єк гною».

Ще кілька сот кроків іду я з Петром, потім прощаю ся, бо от моя хата. Але як я спав у ту ніч коби ви знали!

М. ДРАЙ-ХМАРЯ.

ОСІНЬ.

Вона жива і нежива
лежить у полі нерухомо.
Не збудять соняшні слова
передосінньої утоми.
Над баштанами сонні оси,
замовкли коники в стерні,
і ледве чуть, як в гущині
тече червоноките просо.

І дві копи—плече в плече—
над нею тужать—злотомитрі,
а літо бабине в повітрі
комусь на смерть кошулю тче.
За магалою мріє млин,
немов приколотий метелик.
Не чути вітру з верховин:
скрізь сонна тиша спів свій
стеле.

БОРИС ТЕН.

* * *

Роззуюсь—
 На яру траву,
 В обійми землі—
 Наг—у зелено-чисті.
 Роспитаю в зозулі,
 Скільки весен і літ
 В щасті я проживу
 Смараґдово-взористім.
 Скільки сонць золотих
 Переллю я в вино
 Молоде—буйно-яре?
 ...Сміх зелений притих:
 Там сховалось воно,
 Твоє щастя, за яром.
 Побіжу на межу,—
 Тамки геть по нивах,
 По ланах—ярина
 Забреніла.
 А під лісом,
 Де ми з осени орали,
 Шепочуться темнолисто
 Озимії трави.

Ой, не рви ж ти трави,
 Не звивай у вінок,—
 Бо скришталиться в сльози
 Конюшинне вино
 Безжеребних молозив.
 Бо затрублять із житнього квіту
 Не тепер, то колись—
 Радощі...

 Аж—Чорним Морем!—вітер:
 Табунами пронеслись
 Град—дощі.
 Де ж мій жереб, моє щастя?
 — Не ридай, терпи.

 А по Зелених святах:
 Заплелося в колосся
 по нивах квітчастих—
 співають серпи,
 як птах.

ГРИГОРІЙ ПЄТНІКОВ.

ОСІННІЙ ПЛОМІНЬ.

1

Іскрянйй електричній, незбагненній
Цих фюкадло злотолист'я в'ю
Цих от «лас», що плинуть рікою,
Цих очей пізнаю по тобі.
Цих очей м'єї Дзіни і Мверу
На брегах потаємних зіниць
Я сказав і дзвональне древо
Зацвіло, заспівло, повело.
Повело, як сліпого вожатай
По ціхах в невідомий чапаш,
Де облизують лінь ведмежата
Де повітря хвилює мене.
Де і вечір несе в'язанку
На раменах в далеких горах—
Там згадаю трівожно Сузані
І зведу машинально курок.

2

І хай невзначайний звід
Вплететься в наскрізну осінь—
Я буду за тобою, як Хозе,
Стежити і зобарно любити.
Вам би сковзити, співати—
Синім дахом світу;
Потім, зібравши роси,
Дзвональну краплю випити.
Вам би от це та день,
Тінь (налетіла в клен!)
Золого лист'я рань.
Млоді зичливе лоно.
Ти полюбима любимо—
Хіба присниться? Навіть візьму—
Буду ховати, як спокій, як злодій,
Або впадати рікою, сріблястям.

Перекл. з рос. С. Кароль.

В. ЧЕРЕДНИЧЕНКО.

АРТИСТКА БЕЗ РОЛІВ.

(П'єса на 3 дії).

ДІЄВІ ОСОБИ:

Кирило Петрович Колесницький—коло 70 р.
Алла Колесницька—його старша донька 29 р.
Лариса Койношова—молодша донька 27 р.
Роман Васильович Койнаш—чоловік її 35 р.
Довгань Григорій Панасович—Гершко—товариш за студеньких часів сестер і Койнаша 34 р.
Товаришка Маруся—сусідка Алли, робітниця-комуністка, гарненька, 20—22 р.
Марта Довбишова—висока, ставна, років 24—25.
Лідія Іванівна Краснівна—артистка на амплуа аманток, 25 р.
Одарка Федорівна Іваненківна—артистка амплуа цокотух жінок, 26—27 р.
Робітниця Маша—жінка за 35 років.

ДІЯ 1-ша.

Жовтневий вечір. Ідальня-вітальня Койнашів, обм'єбльована в українському стилі. На стіні виділяється великий у фарбах портрет Шевченка прикрашений гаптованим рушником і сім'ю лавровими вінками. Коло залізної пічки сидить старий Колесницький, палить люльку, час од часу підкидає в пічку цурпачки дров і наспівує з опери «Запорожець за Дунаєм». Перегодом повільно увиходить Лариса у темній м'якій сукні з двома товстими нижче пояса косами. Легкими рухами прибірає на столі, а далі підходить до вікна.

Колесницький. Моя пташка засмучена.

Лариса. Сутеніє, малий вже спить і татко його сьогодні не побачить...

Колесницький. Пташка не все каже... Не помирила з Романом, чи він не приголубив йдучи з дому?

Лариса (підходячи). У пташки серце болить—віщує велике нещастя. Не помирила? Хіба я можу з Романом? Він такий розумний, чесний і прекрасний,—що я проти нього... Я мислю, кажу, роблю, як хоче Роман.

Колесницький. Це завжди так в коханні. Кохання тому й є великою силою, що тільки вдвох людина вповні живе...

Лариса (з *болею, заламуючи руки*). О, татку, я переконалася, що дуже є нещасливою... В коханні двоє мислять, відчувають, творять як одна могутня істота. А я з Романом не злилася воєдино: я роблю все, що може тільки йому подобатися. А він зі мною поводитьсь так бережно-ніжно, наче з живим портретом коханої... Роман... мене не кохає... (*ховає голову на грудях старого; Колесницький мовчки пестить її*).

Він дбає про мене... Як йому доводиться тяжко зараз заробляти на губхмарі й працювати в театрі та ще й лекції мати...

Ти не гнівайся, але я переконалася: Роман безмежно кохає Аллу і вона... його (*плаче*).

Колесницький (*зхвильовано*). Ти хвора... Наша щира Алла, що так раділа твому щастю. Алла, яка віддала перед твоїм шлюбом усе найкраще, що мала з білизни й гардеробу і... я не казав... одмовилася від грошей, що належали їй після матері, аби я міг дати тобі на господарство...

Моя пташка хвора.

Лариса. Чи мають речі й гроші яке значіння для неї? Алла божевільно кохає Романа і той їй відповідає.

Колесницький. Викинь ці хворі думки... (*оглядає її*). Сьогодні ти найбільше нагадуєш мені Аллочку. Ці дві коси й сукня і навіть ця поза моєї чистої грішниці Алли.

Лариса. В хвилини виняткової ніжності це каже мені й Роман.

Колесницький. Ах, ти ж, ревниве звірятко!

Лариса. Хіба ти не любиш Аллу більш за мене?

Колесницький. Ні, це не вірно... Ви обидві в мене є наче «дві душі»: одна бурхлива, така як Алла, що світ увесь в пожежу, не загадавшись, радо запалила б.

А друга—лагідна й тиха, «як промінь присмерковий»—це ти, моя пташко...

Лариса. Татко свою думку мовить словами Черкасенка...

Колесницький. Що поробиш, пташко, психологія старого артиста складається з уривків, пережитих за артистичну працю ролів... О, наша пічка, здається, погасла, отто рахуба! (*роздмухує*).

Лариса. У мене серце ось тут болить... Ти не хочеш мені допомогти...

Колесницький. От маєш, та в чому ж і як. Роман тебе кохає, наче тільки ви побралися. Я з тобою. У тебе чудесний хлопчик. А ти наче вередливе дівча,—я нещаслива.

Лариса. Я й сама не знала цього... Але зараз мені лячно... Сьогодні приїде Алла... І від однієї її появи моє щастя ростане, як мара. Розумієш? Ці три роки Роман тільки

й жив нею, думав про неї, слухав про неї. Пригадай, ми тільки про неї й розповідали в найинтимніших своїх розмовах!

А я... я була портретом... Живим портретом, що іноді давав солодкі ілюзії...

Колесницький. Що з тобою? Які підстави так думати?

Лариса. Цього не перекажу. Але й зараз я пригадую, як Роман дивився на Аллу... Так він ні на кого дивиться не може! Іноді в хвилини особливого піднесення він згадує про неї, або розпитує про її дитячі й юнацькі роки і такою ніжністю брентить його голос тоді... І мене... мене... палко цілує і пестить тоді, коли я буваю на сестру подібна...

Колесницький. Роман, що так часто вражав мене байдужістю, як не мовити більш, до Алли...

Лариса. Так, але й це є зайвим доказом... «Рятуй свою пташку, рятуй!» (плаче).

Колесницький. Хочеш, я поговорю з Романом?

Лариса (перелякано). Ні, ні, не роби цього!

Колесницький. Тоді я спитаю Аллочку!

Лариса. Спитай... О, плаче мале... (поспішно виходить).

Старий сумно хитає головою їй у слід. Підкидає в пічку і починає бубоніти пісню. Чутко голоси й кроки.

Голос. Мені все одно—Койнаші чи Колесницькі, аби тут жили.

Колесницький. Тут! Тут! Сюди... Я зараз (зхоплюється й метушиться).

Алла. А ось і я! (обіймає і кріпко цілує).

Довгань (перегородом). А що мені робити при цій вірній okazії?

Алла. Нести в кімнату чемодани й чекати дальшого наказу.

Довгань (не випускаючи з рук чемоданів). Добрий вечір, Кирило Петровичу! (церемонно вклоняється).

Колесницький. Дуже, дуже радий! Так покажись же моя зіронько! Ой, яка ж худенька! Ларо, пташко, а йди сюди лишень!

Голос Лариси. Зараз, тут невправка саме!

Довгань (все ще в першій позі). Ну, в цій дії я зовсім-таки не знаю своєї ролі!

Алла (жваво). Хіба мої чемодани писана торба чи казкова ступа, що ви з ними носитеся?

Довгань. Дякую «панні» Аллі за комплімент (ставить чемодани серед хати й сам стає коло).

Колесницький (із-за плеча Алли). Та це ж наш веселий хороший Гершко! Ну-да...

Довгань. Він своєю персоною перед славнозвісним ветераном українського театру (церемонно низько вклоняється і цілується).

Колесницький. Де ж це ви зустрілися з Аллочкою? Довгань. Не зустрічався, а прямо-таки привіз її до вас.

Колесницький *(чуло)*. Страшно є вдячним!

Алла. Даремно, татку, Він має ту властивість, що завжди не знає ролі й чекає на суфльора. От я й була ним. Сідайте ж, Гершку. А де ж Лара, Роман і щасливий плод? *(Довгань бере стільця і сідає біля чемоданів)*.

Колесницький. Ларочка з малим возиться у себе, а Романа ще немає з репетиції... Ларо!..

Лариса *(оправляючись)*. Чую, чую та не мала змоги вийти *(обіймаються)*.

Алла *(пильно вглядаючись в сестру)*. Як ти росцвіла і яка премила в цій зачісці й вбранні, моя щаслива Гретхен! *(скидає пальто і шапку)*.

Лариса *(сплескуючи руками)*. Як, ти остригла свої чудові коси?

Алла. Це була найлегча операція, які мені прийшлося перенести за останні роки.

Колесницький. А мені подобається й так... Ти виглядаєш зараз хлопцем сорвиголовою... за якого не можна ручатися й на п'ять хвилин...

Алла. Оце так комплімент поважній старій дівчині...

Лариса. Старій... Фе, фе, Алюсю...

Алла. А що ж ти гадаєш, що я є молоденькою в двадцять дев'ять років?

Довгань. Не люблю, коли згадують ювілеї народження, надто жіночі...

Алла. Не майте буржуазних забобонів...

Роман *(нервово-жваво)*. О, чую голос новоявленої пролетарки! *(цілує руки і зупиняється перед Довганем)*. Кого маю за честь вітати у своїй господі?

Алла. У всякім разі не мого чоловіка, а тільки Григорія Панасовича Довганя, вислуженого...

Роман *(перебиваючи)*. Як, Гершко... Який я радий! *(обіймаються)*. Як їхалося? Намучилися певне...

Алла. Е, ми їхали в комисарському вагоні...

Колесницький. А чи можна дізнатися, як їздять комисари? *(підморгує)*.

Алла. А чом ні. Я сиділа на колінях Гершка, моя голова лежала на грудях якогось чорнобородого, ноги стояли на чийсь потилиці, а на моїх колінях храпло разом дві невідомі голови...

Лариса. Та це ж просто жах!

Довгань. А на кожній станції наш вагон витримував штурм, і, коли потяг рушав, на голову пасажирів комисарського вагону услід неслися прокляття і лайка з дивовижного лексикону.

Колесницький *(жме руку Довганя)*. Велике, велике вам спасибі!

Довгань. От і забув, що мені помагається в таких випадках казати!... *(розводить руками)*.

Роман. Як ви одмінилися, Алло і... дійсно, зараз ви більше стали схожі на саму себе. Ця зачіска... Чоловіча блуза і білосніжний комірець з ізящною краваткою. Коротка спідниця і ці мініатюрні чобітки. Ви маєте вигляд елегантки-комуністки. Певне англійські леді з екстравагантним смаком шокують у фешенебельних салонах Лондону своїх чопорних джентльменів подібним вбранням!

Алла. Що то означає, що маєш справу з артистом не просто українського, а європейсько-українського театру! Лариса. Ходім, Аллочко, я покажу тобі хлопчика.

Алла. Так, я маю небожа!

Роман. Ви маєте сина... *(пильно дивиться на неї)*.

Алла. О, цей син дістався мені в надзвичайно легкий спосіб!

Роман. Ви не те думаєте, що кажете.

Алла. Чуєш, Ларочко, як цей процес мислять чоловіки? *(виходять)*.

Колесницький. Ти, Романе, в сьогоднішній виставі береш участь?

Роман. Так, але як не хочеться йти... Чи ви не гадаєте, тато, що я міг би пропустити: Сивошапка міг би мене замінити.

Колесницький. Тобі краще знати про це.

Роман. Ну, так я попрохаю його *(виходить)*.

Колесницький. А ви ж в якій трупі працюєте, Гершку?

Алла *(увійшла, перебиваючи Довганя)*. О, тату, наш Гершко став трагіком і вступив в статисти у величезну трупу під владу найсудовішого режисера.

Колесницький. Статистом?.. При такому мистецькому хисті... І до кого б це?

Алла. Трупа українська, хоч сольові артисти-українці і не складають більшості. А п'єси ставлять високо-драматичного змісту.

Колесницький. А які саме? Хто на головніших ролях? Високо-драматичні, кажеш? Про символіків Київських чув... Знову ж про футуристів... Про побутово-етнографічні трупи... А такої не знаю *(дивиться з запитанням на Довганя, а останній усміхається Аллі)*.

Довгань *(в тон Аллі)*. В жіночих головних ролях бере участь і Алла Колесницька...

Колесницький. О, це приємна новина: ти знову повернулася до театру. Я так і знав,—довго ти не зможеш бути поза артистичним життям. Я кажу не як батько, а як старий артист: в тобі, Аллочко, заховано великий талан артистичний.

Алла. Дарма. Дурити не хочу—я остаточно й навіки порвала з своєю артистичною кар'єрою. Я казала про те, що Гершко вступив в компартію і приймає активну участь в революції на Україні і я... я—теж...

Колесницький *(весь наче зібгавшись тихо)*. Ти—комуністка?

Алла *(роблено спокійно)*. Комуністка я!

Колесницький. Ти, Алла Колесницька, моя донька, онучка Петра Колесницького, горда й талановита є... комуністкою? О, нащо я дожив до такої... такої... Ні... *(пильно вдивляється в доньку і каже напружено)*. Ти мені розповіси, що тебе примусило зробити такий крок? Правда ж?..

Алла. Мені тяжко дивитися, тату, що ця вістка тебе боляче вразила.

Лариса *(увиходить)*. От і самовар готовий: принесіть його, Гершку!

Довгань *(ніби прокидаючись)*. А де ж він розбішака?

Лариса. Ходім я покажу *(виходять)*.

Колесницький *(нахиляється до обличчя Алли)*. Скажи... ти не закохалася в комуніста?

Алла. Ні, не закохалася.

Павза *(увиходить Лариса й Довгань)*.

Лариса. От тут ставте! Дуже вдячна... *(оглядає кімнату)*. А деж це Роман?

Довгань. Пішов попередити Сивошапку, що не піде до театру нині.

Лариса. Оце й чудесно. Треба розігріти куліш *(несе кастрюлю й ставить на пічку, підкидає в неї цурпачків)*.

Довгань. О, як я бачу з поетки вийшла добра господиня! А пам'ятаєте, як в студенькому гурткові ви завше розвивали ті думки, що жіноча буденна праця принижує жінку...

Лариса. А хіба революцію пережити просто: і перу і варю і прибіраю, сама на базар хожу та ще й торгуюся: бо ця праця значно відбивається на бюджеті родини *(увиходить Роман)*.

Роман. А ось і я. Самовар парує. І жа всіх дратує, а господиня сидить і розхвалює свої добродійства. Ви часом не помічали? Добродійні жінки—найжорстокіші істоти! Прощу до столу. Жінко, командуй, з чого починати!

Лариса. Така рецензія і командирські права?!. Все, що на столі, можна цілком безпечно вживати. А ось зараз ще й гарячого кулішу насиплю.

Алла. Та ми з Гершком не голодні: у нього вірний рецепт від тифусу—завше мати повний шлунок... Іли не більш години тому.

Довгань. Рецепт мною випробовано: три роки їзду по залізницям і ще ні разу не хворував тифусом.

Колесницький. Як же це ми так? Аллочко, ти б може переодяглася? (*стурбовано*).

Алла. Не турбуйтеся: вся моя білизна і одежа просякнута особистим роствором. Налий мені краще чаю, Ларочко! Роман (*сідає коло Алли*). Ні, ви та і наче не та... (*дивиться*).

Лариса. Тепер я не є подібною на сестру?

Роман (*не чувши*). У вашім обличчі і в цілій постаті прибавилося щось нове, різке... А що саме не можу пізнати.

Алла. Не цікаву тему почали... Краще розкажіть про справи. Що ж ви одійшли від громадської праці і, крім театру, ніде жадної участі не берете. Дикі вандали-більшовики завоювали Україну—хай господарюють!

Роман. Ні, як же займаюся спекуляцією: оце вигодно продав партію чулок, а сьогодні думаю попитати щастя на зубному порошку й пудрі... Маю ще двох балбесів—учнів, готую за сему класу гімназії.

Алла (*іронічно*). Неп і репетиторство... А політична праця хіба вже не вабить!?

Роман. Льокаєм треба робитися свідомо, або ним вирости.

Алла. Чом так? Хіба не можна боротися, протестувати, кричати нарешті?...

Роман. Моїй вмістити—вмістити!

Алла. Ні, не розумію вас. Куди не гляну, скрізь бачу покору в обличчях, що свідчить про брак в історії життєвої енергії. Лікарі цей стан звуть психостенією... Ну, чого бракує вам, Романе? Молодий, освічений, дужий і щасливий—ви мусите весь горіти... А ви, пробачте, наче самі себе в архів здали: полиняв і припав пилом.

Лариса. Нічого не розумію, Алло! (*ображено*).

Колесницький. Що це ти, Аллочко, наш Роман працює за кількох: і заробляє і несе на своїх плечах справу величезної національної відповідальності: перетворює побутовий театр, що був, так би мовити, для хатнього вжитку, в європейський. У нього йдуть п'єси Мольєра, Ібсена, Гавтмана, Лесінга...

Алла. Але це ж безглуздя! Це ж не творити театр означає, не підносити його на культурну височінь Європи, а європеїзувати та й то... Не хочу казати образ. Ні, мушу сказати! Не чуваю українському колу і моє серце боляче переживає трагедію нашого театру. І кращий доказ—ви самі: хіба вас хоч почасти задовольняють ваші зусилля й офіри?! Хіба на ваших обличчях не читаю я страждань зневірившихся?

Колесницький. Ти занадто короткий час серед нас, щоб робити такі висновки.

Алла. Ні, тато. Серцем я весь час з вами! За ці три роки я перебачила безліч українських вистав і силу російських

в Москві й Петрограді. І що ж я бачила? *(Встає й ходить. Мова інтимно-повільна, наче думає-пригадує в юлос)*. Театр в наші часи переживає величезну кризу. Як і етика і естетика минулого... А ми, артисти старого театру, хапаємося за старе дрантя і силкуємося підтримати власними тілами будинок, що вже хитається і внедовзі буде руїною...

Колесницький *(в огстраху, підводиться)*. Не слухайте її далі, вона... конщунствує. Мистецтво вічне, воно не знає руїни, не відає смерти.

Алла. Я не кажу про його цілковите знищення, але воно повинно зайняти відповідно-почесне місце в музеї вселюдської культури. В живому суспільстві його роля є лише бути наочним приладдям до студій по відповідних дисциплінах. І коли ми не розуміємо цього завдання, тим гірше для нас.

Довгань. Товаришка дивиться на творчість сучасних артистів, як на працю манекенів старої епохи?

Роман. Ну, це вже занадто!

Алла. А що ж ви гадаєте керувати чуттями сучасної молоді, виступаючи в ролях Мол'єра? Звичайно, це солодить національну пиху полупанків і інтелігенції: от, мовляв, і в нас, як в людей, на кону йде Мольєр... Ха-ха-ха! Або Ібсен, Гавтман, Лесінг і навіть Винниченко... Ха-ха-ха. Де ті гарячі нерви, що еднали артистів з глядачами. Хіба молодь знає тепер захоплення артистами? Чи набрякають в неї долоні від оплесків, як в нас колись. Сидить собі й байдужо лузає на-сіння і скаржиться, що марно витратила час: краще, мовляв, було б піти в кінематограф... Як дійсні музейщики, ви не цікавитесь життям, не живете психологією доби, а є рабами минулого.

Колесницький. І це каже моя дитина? Я, старий артист, обвинувачуюся у тому, що не живу психологією доби... А що ж це означає? Вступити на службу в чека, піти в ліс до повстанців, чи записатися в комнезам? *(Зхвильовано ходить по кімнаті. Лариса виходить в другу кімнату, Довгаль замислено дивиться на Шевченка, а Роман з роблено іроничною усмішкою не одводить очей від Алли)*.

Роман. Хай, тату, вибалакає все, що в неї там зібралось. Це ж все дуже цікаво... Так би мовити, самі себе палимо зсередини.

Алла. Жити психологією доби, це означає нести в своїй праці, виконувати своєю творчістю дрібку тих велетенських завдань, що лежать на нашому поколінні. Повторюючи в невдалих копіях творчість минулого покоління, ми тим самим засуджуємо свій театр на загибель. Що дало наше покоління театру? Чи дало воно нашому поколінню глядачів пережити хоч частину тих емоцій, над розв'язанням яких б'ється воно, в особистому, класовому й загально-громадському житті. Тебе, тато, я не обвинувачую: ти виконав чесно свої обов'язки.

Твоя доба утворила демократичний побутовий український театр. Ви були творці й будівничі, за це вам честь і слава! Але що роблять тепер: тепер гадають, що придбають слави тим, що будуть виконувати старі ролі європейських п'єс...

Лариса (*підходячи до сестри*). Схаменися! Невже ти гадаєш, що на кону українського театру тільки й можлива романтична ідилія, горілка, вареники й гопак... Сестро, я не пізнаю тебе! У твоєму голосі я чую ворожі нотки... Величезними зусиллями ми намагаємося піднести театр наш до рівня європейської культури. Ми знесилені морально, голодуючи фізично, невизнані й непризрані суспільством, не кидаємо дорогої справи, не зважаючи ані на що простуємо до наміченої мети з певністю, що колись то нас зрозуміють, оцінять і визнають.

Алла. Даремно! Задурно надриваєшся! Європейський театр переживає ту ж, як ще не більшу кризу, що й наш. Не підносите ви, а скидаєте й з тої височини, на якій його застала революція. Ваша європеїзація є одночасно буржуазизацією українського театру, що донині був демократичним, тоді як треба зробити його класовим, пролетарським... А це значно лекше.

Колесницький (*махнувши рукою*). Ну, вже добалакалася... Про це ще будемо мати час поговорити, а зараз слід одпочити.

Роман (*зхоплюється*). Ені, кидати такі образи не можна! Я кличу Аллу до товариського суду... Це є зрада! Це—ганебний вчинок! Треба відповідати за те, що кажеш... Мало того, що Алла кинула український театр у найскрутніший час, мало того, що зрадила нашу українську культуру, вона ще кидає нам одно обвинувачення за другим...

Лариса. Цілком приєднуюся до Романа.

Колесницький. От вже й посварилися: ранок вечора мудріший. Лягайте спати, а завтра розберемося... Ну, що ж такого, що наказала більше, ніж слід: вона ж не чужа...

Роман (*палко*). Від своїх напад найстрашніший, образи найдошкульніші. Я скликаю членів артистичної громади: цього так не покину.

Алла. Я бачу, що у вас стежать за промовами навіть у своїй родині... Ха, ха, ха. Коли так, то ночувати у вас я не маю жадного права: комуністка є одрізана скибка... Ходім, Гершку, переночую у вас!

Колесницький. Ну, це вже дурниці, цього я не дозволю.. Раніш, ніж ти стала комуністкою, ти була моєю дочкою і нею залилася...

Роман. Алла комуністка!.. Як це?..

Довгань. І я теж належу до них!

Роман. Ну, коли так, то я одмовляюся від своїх слів... Коли вже ви стали комуністами, то мені цілком байдуже,

щоб ви не казали... Я ще себе остільки поважаю, що не рахую потрібним приймати до уваги комуністичні базікання...

Довгань. Одначе, зважуйте, Романе, те, що кажете, це не завадить пам'ятати європейцеві. Ви, Алло, йдете?

Алла. Так, іду! Тату, можна вас поцілувати? *(одягається. Батько машинально допомагає).*

Колесницький. Ще питаєш? Куди ж ти підеш, змучена подорожжю? Зостанься...

Алла. Ні, я піду... Так буде краще... *(цілує батька кілька разів).*

Гершку, беріть, чемодани!

На добраніч! *(виходять).*

Колесницький *(безпорадно)*. Романе, Ларо, чом же ви не затримали? Вигнали в дощ, в холод, вночі на вулицю.

Роман. Не турбуйтеся: вона комуністка, переночує цю ніч у Гершка, або ще де-інде...

Хіба инша пішла б?

Колесницький. Ларочко, вона ж сестра тобі і така змучена... Невже тобі не стало жалько її?

Лариса *(зневажливо)*. Я досить в патріоткою, щоб не мати жалю до зрадників моєї батьківщини.

Завіса.

ДІЯ 2-га.

Через півроку по першій дії.

Кімната Алли в жіночій комуні. Ліжко залізне, закрите червоною плахтою. На стільці коло нього купа книжок і газет. Стіл завалений книжками. Там же у шклянці пучок пролісків. Шафа. Коло дверей вішалка й рукомойник.

Роман *(нервово ходить по кімнаті)*. Коли ж буває вдома товаришка Алла?

Маруся. До шости годин вона працює на шкіряному заводі. Додому приходить в пів на сьому. Обідає, а після йде в школу для дорослих у венеричну клініку. О десятій годині вечера вона завше дома.

Роман. Я її родич: вона давно не була, і батько й сестра турбуються за її здоров'я... Як вона почуває себе?

Маруся. Не знаю... Ходить працювати—певно здорова. Праці в неї багато тільки: мало й бачимо її через те. Сумна тільки чогось.

Роман. Сумна кажете?

Маруся. А може то її така вдача...

Роман. Е, ні... Раніше весь день було співає, наче жайворонок... А як вона реготалася. *(Маруся виходить).*

Роман ходить по кімнаті замислено. Зупиняється перед столом. Бере одну, другу книжку... Перелистує й кладе назад. Обережно підходить до ліжка і крадькома цілує подушку.

(Маруся *виходить знов*).

Маруся. Може напишете їй записку? Ось блок-нот і олівець.

Роман. Ні... Перекажіть, що був артист по дорученню батька, який прохав його провідати. Пробачте (*виходить*).

Маруся. А який гарний мужчина.

(*Входить Довгань*).

Довгань. Оце так правду мовили, товаришко. А придивіться до мене, то ще й зовсім закохаєтесь.

Маруся. Звідки ви вродилися?

Довгань. Як і всі люди, моє серденько! Так дуже я гарний? І давно ви це помітили? (*бере за руки. Маруся пручається*).

Маруся. Тю, на вас!

Довгань (*голосно*). Нічого, я напишу записку... (*сідає до столу й пише, після робить кілька кроків по кімнаті*).

Входить Алла у світці й червоній хустці на голові. Замислена. Роздягається. Вішає світку. Вона в товстій селянській сорочці й темній ситцевій спідниці. Раптом побачивши Довганя й Марусю.

Алла. Це ви... Я так замислилася, що й не примітила... Пробачте, я ляжу—страшенно втомилася, а ще ж бігти в школу до венериків, а після писати справоздання женвідділу (*витягається на ліжкові, закидає руки за голову*).

Довгань (*ховає очі, ніяково*). Я на хвилинку. Зайшов попередити, що завтра засідання Літкомісу... На вас будуть чекати. Я вам не заважаю?

Алла (*втомлено*). Ні трішки: я не звертаю на вас уваги. Хочете, на столі нові видання—в цікаві речі.

Маруся (*виходить*).

Довгань (*зрадівши*). Охоче прогляну (*сідає, дивиться газети*). Яким темпом йде пролетаризація вашої душі? Фізично. я бачу це досить дорого вам коштує...

Алла. Не так то вже й дорого... Праці багато, а головне багато цікавих спостережень, що змінює мої старі погляди. Сором признатися: ми, інтелігентки, не знаємо зовсім робітниць... Який багатий психологічний матеріал—робітничка жіноча молодь!

Довгань. Виходить, що ваша праця на заводі має на дуже довгий час, ростягнутися. Чи доцільно це?

Алла. Ви ж знаєте, що це мені потрібно для себе самої: мушу стати пролетаркою цілком, а для того маю ґрунтовно перевиховати себе саму.

Довгань. Два місяці на тютюновій фабриці і чотири місяці вже на цій... Для більшості наших товаришів півроку як раз задовольняючий термін... Для партії в наш час це є розкішшю: потрібні кращі сили для більш відповідальної праці.

Алла. Ні, менше, як ще півроку, не закінчу усього наміченого... Маєте допомогти мені в цьому, любий Гершку!

Довгань. Мене турбує ще й друге: останні часи ви почали зле виглядати...

Алла. Цікаво, Гершко в ролі ніжного опікуна. Залиште,— це вам не пасує! *(регоchettiється)*.

Довгань. До побачення, товаришко!

Алла. До завтраго! *(Довгань виходить)*.

Голос за дверима. Можна до вас, товаришко Алло?

Алла. Прошу.

Марта. Я—Марта... Пам'ятаєте Павла, що забито на польському фронті, так я його жінка *(ніби одважуючись)*. Бачите, ваше обличчя мені дуже подобалося тоді, як Павло мене з вами познайомив... А тепер мені треба порадитися, а ні з ким... Ви не будете нічого мати, що за порадою я вирішила звернутися до вас?

Алла *(зворушено й зацікавлено)*. О, це мені тільки приємно.

Марта. Бачите, тоді, як Павло поїхав на фронт, я саме чекала... дитину. Маю Василька вже двох років. А тепер, чорт знає, що зі мною коїтьсЯ. Розумієте?

Алла. Ні, не розумію ще... *(усміхаючись)*.

Марта. Як я любила Павла—про це нічого вам казати. А коли дізналася, що він забитий—трохи не померла. Та коли б не Василько, то й померла... Чесно, по правді кажу. І зараз люблю Павла... Але, чорт його знає, що зі мною! Розумієте? Ісаак каже, що кохає мене і що на здоров'ї одбивається погано, коли жити без чоловіка і що вічне кохання—буржуазні витребеньки, а по пролетарському є тільки здорове кохання. Розумієте? Ісаак каже, що ніякої зради Павлові я не зроблю, коли буду йому, Ісааку, за жінку, бо від Павла—кістки в землі гніють, а Ісаак та я молоді люди й здорові, і що я можу любити Павла скільки хочу, бо то не пошкодить нашому кохання. Розумієте?

Алла *(весело)*. Тепер, Мартусю, все розумію.

Марта *(сумно, повагом)*. А от я так у цьому нічого не розумію... Адже ж я зражу Павла? Та й Ісаак мене, очевидно, не любить, що не ревнує до Павла. І як я скажу Василькові, коли він виросте, що я не зосталася вірною його батькові.

Павло віддав життя революції, а я його зражу. І коли у мене є зараз вагання якесь, то що ж я є за жінка: невже я не по-справжньому любила Павла, або є распутницею?.. Чорт знає що!

Алла. Ви б зрадили Павла тоді, коли б він був живий та кохав вас, а ви б його дурили. А зараз, як гадаєте, потрібно ваше кохання йому? Це справа тільки Павлова, що він віддав своє життя революції: яке відношення має до цієї офіри ваша йому вірність?

А Ісаак хіба не був би ідіотом-власником, коли б мучився сам і вас мучив би тільки за те, що ви маєте світлі спогади про своє кохання до чоловіка, що загинув?.. Василько є син комуніста, що загинув в боротьбі, і коли ви його виховате сміливим комунаром,—він ніколи не буде вимагати від вас брехливих чеснот жінки рабині капіталістичного ладу. А те, що у вас є вагання, свідчить тільки про те, що дуже міцно прищеплена вам рабська мораль і ніщо інше...

Марта. Моя чудова, моя рідна, як ви легко й просто росплутали те, над чим я билася вже кілька тижнів. На заводі вас звуть «комуністка - Соломон»—це правда. Але по ширості скажіть: ви не дивитеся на мене, як на легковажну, роспутну жінку? Іменно ви!

Алла. Чом же іменно я?

Марта. Бачите, мені ніяково було йти до вас з такою справою: ви така ідеально-чиста, що не маєте й не знаєте нічого, крім громадських та революційних справ!

Алла. Що це вигадуете?

Марта. Так про вас кажуть товариші, що давно вас знають.

Алла (*сміється*). Не вірьте, адже ж я вже не молоденька, коли це питання може стояти так гостро, як, наприклад, у вас, моя люба. Та й тільки всього.

Марта. Е, ні... Ви особлива. Ну, я піду. Ісаак мене на розі чекає. Я йому сказала, що йду радитися з вами. Певно хвилюється дурненький, е, ні, він у мене розумний. Розумієте?

Алла. Розумію, моя хороша, і щиро бажаю вам повного, спокійного щастя (*цілує жінку у вічі і та радісно зникає за дверима*).

(*Входить Маруся*).

Маруся. Ось записка, що сьогодні у венериків лекцій немає: хтось до них приїхав з ревізією чи оглядати (*дуже ласково*).

Алла. Маю несподіваний відпочинок: як же це чудесно. Уявіть, можу лежати, читати, думати і, головне, бути вдома, бути сама!

Маруся. А хіба вам не нудно самій?

Алла. Ні, Марусино, я змалечку звикла до цього.

Маруся. Мушу бігти, Ганна кличе... (*закриває двері*).

(*Раптом стукають у двері*).

Алла (*зсовує брови*). Прошу.

Роман. До вас можна? (*увиходить*).

Алла (*здивовано, різко*). Як це ви?

Роман. Чом так незадоволені, хіба мені не можна прийти до вас? А до того я й не сам. За півгодини тут буде тато: він зайшов по справі недалеко.

Алла (*оволодіваючи собою*). Кого б не здивувала ваша візита до комуністки, яку ви так... ха, ха, ха... зле висміяли й так гостро докоряли...

(*Встає з ліжка й сідає коло столу. Роман проти*).

Роман. Залишмо! Це не те... Все не те... Я прийшов до вас вяснити. (*Рішуче*). Так, вяснити наші відносини.

Алла (*помірковано*). Ви є чоловік моєї сестри, я забула, як називається ця ступінь родства і зовсім не знаю, які юридичні права цього родства.

Роман. Покиньте глузування і не час йому. Алло! (*урочисто*) Алло!.. Скажіть мені, як назвати таке почуття, коли всі вільні думки коло однієї людини... Коли примушуєш себе думати про вас інше, бо без примусу—думки коло неї. Коли живеш тільки надією ділити з нею своє життя... Коли починаєш відчувати, що можеш зненавидіти всіх, що оточують тебе самого й її, як невірних розлучників. Як назвати почуття, що живиться лише мріями, лише надією і непереможною упевненістю, що те ж саме переживає й вона; це почуття, що віддалік ставить людину на височинь ідеалу, а тільки побачиш її в одній кімнаті, почуєш голос... щоб проти волі починав їй казати якусь нісенітницю і часто ображаючого характеру.

Алла (*насмішкувато*). Що ж маю сказати. На мою думку, ваше почуття є явно паталогічне,—я б порадила звернутися з цією справою до лікаря-психіатра і найкраще було б вам може полікуватися гіпнотизмом...

Роман (*зхоплюючи її руки, придушено*). Ви не смієте глузувати... не смієте... Що болить мене болить і вам. Геть крутість! Мої мозки заплуталися в думках про вас. Мої мрії, надія,—вся моя істота хвора на це чуття... Я не мушу далі терпіти це, не маю права витрачати так багато часу на це... Кажіть же, кажіть, ну кажіть же.

Алла (*покірно*). Те ж саме переживаю й я.

Роман. А де ж вихід з цього?

Алла. Я вже сказала: звернутися до психіатра-гіпнотизьора.

Роман. Знову глузуєте?

Алла. О, ні... Це моє переконання. Ви—рідний і ворожий. Коханий і ненависний. Коли я зустріла вас, я в вас відчула першого чоловіка: до цього часу в мене були родичі знайомі, приятелі, друзі, товариші, але ви були тим, з ким я почула себе жінкою вперше. Не розуміючи, не аналізуючи, покохала вас... Але й для кохання потрібні сприятливі умови. Для мого чуття умови були надто несприятливі і не дивно, що воно не мало можливості розвинути в сильне й дуже здорове кохання, його було скалічено. З самого початку скалічено... І це калічене стало мені дорогим.

Роман. Стало вам дорогим?

Алла. Так. Дорогим. Але ж воно є калічене, а тому не належить до реалізації.

Роман. Але чому ж, чому?

Алла (*переконуючи*). Бо калічні чуття реалізовані дають все, крім задоволення якого б то не було... Воно, це чуття, стає тяжким прокляттям в особистому житті, дає підставу для неврастеничних хвороб, гістерик... Е, та що тут казати: ми ж це відчуваємо чудесно й самі.

Роман. Неврастеніки ми, наше чуття гістеричне, але ж кожний кохає так, як здолає: ми в тому невинні. Ми кохаємо,— і поки це чуття не реалізуємо в нашому житті,—обое ми мусимо бути викреслені з тих, що творять життя суспільства. Ми лише формально є робітниками, бо наша праця зараз має нікчемну продуктивність. Зрозумійте, що найбільше енергії ми витрачаємо на боротьбу з своїм чуттям!

Алла. Нам застається тоді знищити це чуття.

Роман. Але ж уся моя істота протестує проти цього. Та ще й чи можливо це... П'ять, ні, чотири роки живе це чуття, живе проти бажання нашої свідомості і що ж маємо? Коли ви мене запитаєте, коли я вас кохав більше—вперше чи тепер—я не вагаючись відповім—тепер!

Алла. Залишимо цю розмову. Почекаємо далі. Я не вірю, що немає виходу.

Роман (*нахиляючись до неї*). Чому ж залишімо. На що ж це нам чекати?

Алла. Хоч би тому, що мій розум проти цього!

Роман. Ха, ха, ха, розум проти серця!.. А в мене серце проти розуму. (*Обіймає її й наближує обличчя до її обличчя*).

Алла. Ні, ні, ні за що! Ти маєш жінку й дитину!

Роман. Яка моральність. Що тобі за справа до жінки й дитини?..

Алла (*вириваючись і стаючи на другому кінці кімнати*). Твоя жінка—моя сестра!

Роман. Вона тому моя жінка, що є твоя сестра!

Алла (*знесилено*). Яке ж ти мав право таке вчинити з нею? Як смів, рятуючи себе, губити іншу істоту.

Роман. Прости... Я загубив тоді себе... Не бачив іншого рятунку: вона так була тоді подібна на тебе і... не уникала мене. В ній я кохав тебе! Так, ти належала мені, ти знесилена лежала в моїх обіймах і ти... ти маєш від мене дитину! Ти—не вона. В день жінка була чужою, але вночі зі мною була ти.

Ти погордувала мною... Раптом, наче непотрібну ганчірку викинула геть. А я один час був переконаний, що ти прагнеш стати моею! Глузливо-гордий, холодний погляд і ця зневажливо-іронічка усмішка твоїх вуст—вони однімали в мене розум.

Алла. Краще нам зараз розійтися—у мене більш немає слів, а думки в огні.

Роман. Ні, розійтися так... Коли ти мене кохаєш... *(переймаючи очима її рух)*. А все одно як!..

Коли кохаєш, то хоч єдиний раз... єдиний...

Алла. Геть, в тобі каже не чуття, а самець!..

Роман *(болізно)*. Нащо ж так... грубо?!

Колесницький *(поспішаючи)*. А ось і я... Пробач, зірочко, спізнився... *(дивиться на обох)*. Ото вже ви посварилися! І як ви це вмієте досконально робити? Кожний зокрема—наймиролюбніша істота, а як зійдуться вдвох, обов'язково погризуться. А я, признатися, не вірив, що застану тебе вдома.

Алла *(вона допомогла роздягнутися старому, обійняла й кілька разів поцілувала)*. Сьогодні вдома я цілком випадково.

Колесницький *(до Романа)*. Так значить Аллочка одмовилася? Дуже прикро, дуже прикро!

Алла. Від чого?

Роман. Ні, тату я ще нічого не казав...

Колесницький. Не казав і вже посварився? Ну, я скажу, що з тебе кепський дипломат... Ще сьогодні ж переконував, що згода Алли для нашої справи—все.

Роман. Від цих слів не одмовляюся: з артистичним хистом, з вмінням керувати й підчиняти собі, нарешті з її талантом захоплювати всіх тим, чим горить вона сама...

Алла. Про кого це?

Колесницький *(урочисто)*. Це все про тебе!

Роман. Алло, не дивіться ж так!.. Ваш погляд збиває мене... Які б не були наші особисті відносини: станьмо вище. Театр гине... О, коли б ви знали ці мучення, що кривавими поразками ятрять душу сучасного артиста-громадянина. Коли б ви, ви, що й самі пережили ці страждання, не кинули трупу в найтяжчий її час...

Алла *(складаючи руки на грудях)*. То що б же тоді було?

Роман. Ви б могли стати нашою Заньковецькою, ви б засяяли в нас Комисаржевською, ви б дали нам українську Дузе наших часів! Ви не знаєте своєї сили, свого талану...

Колесницький. Слухай його, Алло, не як родича, не як товариша, але тільки як громадянина-артиста!

Роман. Український театр гине... З кожною новою виставою губиться його велике громадське значіння... Справедливо: порвані гарячі нерви, що єднали раніше артистів і глядачів... Гине мистецтво... На глум віддається те, що героїчними зусиллями утворили наші батьки й діди.

Колесницький *(піддакує, втирає очі, стежить за обличчям Алли)*. Правда... Свята правда. Чужі й непотрібні

ми громадянству. Раніше український артист був визначним громадським діячем... (*гордо випростовується*). Ми були народними трибунами! У будні панському ми розбуркували людей. На своїх плечах несли ми весь тягар революційної пропаганди... Е, та що ж я буду казати... Хіба ти не моя дитина? Хіба не виросла ти за лаштунками театру. Не переживала з нами всього цього? Пригадай, як ломився театр від глядачів і якою бурею оплесків закінчувалися наші вистави...

Роман. Українське мистецтво в багні. Тисячі аматорів-недотеп ганьблять своїм виконанням мистецькі твори. Немає серед сучасних артистів визначних талантів. Вбогі ми... Душею, серцем злидарі...

Алла (*обурено*). Коли б Комисаржевська не вмерла, була б вона, так само як і моя сестра, продавала б на губхмарі свою спідницю, щоб купити собі їсти... Або... тинялась закордоном!..

Роман. Ви натякаєте на тяжкий матеріальний стан артистів, але скажіть, коли українські артисти не голодували? Ви самі в яких умовах провели своє дитинство... І коли б не дід, хіба скінчили б ви гімназію й університет? Ні, не те...

Алла. Я теж не тільки в цьому бачу причину занепаду... Але ось візьмемо мене! (*хвилюючись, з болем протягає руки*). Ви кличете мене на... Ви докоряєте мене в зраді... Але хіба ж легко було мені кидати ту справу, яка є частиною мого я? Найкращою й найчистішою часткою моєї істоти. Заньковецька, Комисаржевська, Дузе... Вам відомо, що ці наймення для мене означають. Але що ж я маю робити, коли я живу в цю переходову добу... Моя драма не є лише моя!

Я кинула театр не тому, що праця артиста не оплачується і зовсім не через те, що громадські почуття в мені атрофіювалися,—ні... але тільки через те, що побачила, переконалася... що я є артистка без амплуа, без ролів!

(*Від приливу душевних страждань*). Мені забракло матеріалів для моєї творчості... О, чи ж знають це звичайні споживачі-люди... Чи ж зрозуміють ці страховісні, надлюдські страждання мистця, що боліє, корчиться, гине в розпачу від того, що свої ідеї він не зможе втілити в образи.

Уявіть ваятеля, перед очима якого носяться грандіозні образи величних ідей, а він... він не має не то мармуру, але й звичайнісінької глини, зате навколо нього гори... піску. Чого вартий геніальний маляр без фарб?.. Ця трагедія... Трагедія творця, безсилоного породити те, чим вагітна вся його душа, ціла істота, ця трагедія остільки велична, що й досі людскість не знайшла для цієї теми генія-співця. (*Провела руками по волоссю*). З суто-дитячою впертістю ростравляєте ви цю боляче-криваву рану мого «Я». Погляньте навкруги, хіба не вражає вас те, що переважна більшість суспільства

примушена робити те, про що раніше не мали поняття. А самий людний термін української системи освіти є хіба не «кваліфікація»? Діяч без ролів, або виконавчі чужих ролів—ось те, чим характерне наше культурне життя. Пролетарська революція, наче страшна буря, переплутала всі трупи й театри: і немає нічого дивного, що трагік кривляється арлекіном у цирку, клоун виконує ролю драматичного артиста, ті ж, що не можуть грати чужих ролів, пішли з театру геть...

Роман. Та чому ж чужіх ролів? Ваші Винниченковські ролі, Гавптмана, Ібсена—в них же сьєв і переливав дивними самоцвітами ваш талант... Пригадайте, ще у 18 році ви приводили в екстаз цілий театр...

Довгань *(увиходить. Якийсь час стоїть на порозі прислухаючись. Усміхається в ознаку, що зрозумів)*—Ага, прийшли до Алли спокусителі... У біблії спокуситель завше був один. *(Подає руки, сідає в куток, насвистуючи „І будеш ти царицею мира“)*.

Алла. Що ж, у вісімнадцятому році в театрі переважала інтелігенція і маси були під сильним її впливом. Для тих глядачів я була на кону активною силою, що звязувала їх з інтелігенськими традиціями духовного життя Європи...

Колесницький. А тепер? Тепер хіба не могла б продовжувати свою працю... Твої ролі не мають в трупі виконачки й досі, що вповні замінила б тебе. *(До Довганя)*. Е, та киньте ж, на милість, нас освистувати.

Роман. Коли так мислити, як ви, то ми всі мусіли б тікати закордон, або ж покинути театр. Але чомусь цього не чутко, ось і в Росії: і Шаляпин співає, і «художники» продовжують свою діяльність та й інші великі артистичні наймення дореволюційних часів прикрашують оголошення сучасних театрів. Чому ж ти мусиш піти?

Алла *(гірко)*. Який же Шаляпин громадянин? Не розумієте ви... Ну, як краще пояснити вам? Я не хочу працювати в музеї, не хочу побільшувати своєю працею експонатів кунсткамери минулого... Я не тільки артистка, але й громадянка!..

Колесницький. Пострівай, доню... Пригадую собі той день, коли ти скінчила вищі курси і як тоді тебе умовляли вчені, українські вчені, не кидати наукової праці... Пам'ятаєш, старий Гловацький казав, що українська культура стоїть ще на низькому рівні, порівнюючи з вільними культурами інших націй. Тоді він вказував, що твої студенські наукові розвідки є чималим досягненням української науки, але що ти тоді відповіла... Пригадай? Ти сказала: я — громадянка і мушу йти туди, де бракує культурних сил. І стала артисткою. А зараз... Зараз во ім'я якої культури, кого й чого ти кинула—українське громадянство, культуру, науку, театр і... нас... мене старого... *(безсило схиляє голову на руки)*.

Алла. Пробачьте, таточку, я сказала неправду і мушу виправити себе (*Колесницький підводить голову*). Це буде так, я — громадянка, а не тільки артистка! Во ім'я чого, питаєте ви? Во ім'я великої вселюдської культури, що підніме на недосяжну височінь життя всіх пригнічених, поневолених... Во ім'я тої культури, що знищить не тільки все принижуюче людину, але високими чуттями замінить рабські чуття в людських душах... Я всю себе віддала тим, хто не тільки марить, але й бореться й утворює радісне й прекрасне життя людей.

Колесницький. Ти зрадила батьківщину, ти виправдуєшся тим, що Всесвіт заступив в твоєму серці нашу безталанну Україну... Слепа, прозри! Глуха, почуй! Чи ж знаєш ти, що тебе я мусів би прокляти...

Роман (*страшно хвилюється*). Навіки одреклися від театру?

Алла. Ні, коли в репертуарі його я знайду собі ролі... А це може бути тільки тоді, коли український театр знову стане революційною трибуною для народу...

Роман (*гірко*). І це є громадський вчинок: кинути справу поки бракує сил, а коли надлюдськими зусиллями ми збудуємо новий театр, завоюємо йому почесне місце, тоді на готове... Прийдете ви... громадянка!

Богато маємо ми таких громадян...

Довгань. Погляньте, Романе, на Аллини руки: вона шукає не теплого, не готового місця і, найменше, почесної ролі.

Роман. Ха, ха, ха. Грає сумлінно роль робітниці пролетарки і навчає грамоти сіфілітиків... Дійсно посильна громадська діяльність висококультурної Алли Колесницької! Ха, ха, ха! Ходім, тату, нам тут немає чого більш zostаватися...

Голоси. Стукіт в двері. І, не очікуючи відповіді, вбігають Ліда Краснівна і Одарка Іваненківна.

Обоє разом. Ага ви тут... Кирило Петровичу... Романе Васильовичу... Ох, який жах! Як далеко ми бігли... І хоч би один візник!..

Довгань (*стає перед ними суворо*). Помовчіть трохи. Готово? Ваше слово Лідія Іванівна.

Лідія Іванівна. Сидимо ми з Одаркою Федорівною і латаємо свої туалети для «Нори», коли це міліція, червоноармійці, чекісти... З рушницями, револьверами... Ось такі страшні звірюки (*всі збентежені, переглядаються*; Роман *зхопився за голову*).

Довгань. Помовчіть... Ось сядьте. Дайте, Алло, їм води. Тепер відповідайте на питання. Давно це було.

Лідія Іванівна. Дві години позад.

Довгань. У кого зроблено труса?

Лідія Іванівна. У Койнашів... Там і наказ є про арешт Романа Койнаша, отамана повстанців... Їй богу, чула як так назвали Романа Васильовича! А вже трус робили—геть чисто скрізь лазили. І на горіщі були і в печі комін розвалили... Все—все передивилися...

Довгань. А знайшли що.

Одарка Федорівна. Ящик з порохом. Не знаю скільки револьверів. Дві рушниці. І ще червоненьку скриньку з паперами. Якусь печатку... *(при цих словах Роман весь застигає від жаху)*.

Довгань. Після докладно розкажете... Вони вже поїхали? Тільки на питання відповідайте...

Лідія Іванівна. А вже ж. Ларису Кириловну з Васильком забрали, Оверкову, Мокривців обох і Непийводу... А Лариса Кириловна страх як убивалася: всі Васильчкові пелюшки намочила саме в ночовках, не було з чим їхати, ми дали їй дві серветки...

Одарка Федорівна. Ларису Кириловну взяли в заклад за Романа Васильовича...

Роман. Мушу йти... Лариса й так нездорова... Дитина маленька... Прощайте...

Алла. Пояснить... Чом у вас зброя? Яка печатка?

Роман. Бо я не тільки артист, але найперше громадянин! Іншою, зовсім іншою спекуляцією займався я... І не кидав своєї справи. Зрозуміли, Алло! Одною рукою озброєно боронив, а другу дбав, творив... Прощавайте!

Колесницький. Ідеш? Помри, як лицареві належить Прощай сину! *(Тримтячими руками обіймає, хрестить, цілує)*.

Роман цілується з Лідією Іванівною, Одаркою Федоровною. Довгань після вагання руки не подає. Алла стоїть в кутку в напруженому чеканні. Руки її зкладені на грудях. Міцно стулені уста.

Роман. Прощайте, Алло! Щастя вам доля... *(очікуючи)*. Невже ви не подасте мені й тепер свою руку, не поцілуєте, як брата...

Алла. Це ж буде брехня. Вороги ми з вами... А поцілунком сестри ви ж знаєте мої губи вас не втішать... Ідіть своїм шляхом—ви самі його вибрали.

Роман. І більш нічого не скажете мені, Алло?

Алла. Я так багато вам сьогодні наказала.

Роман. Ні одного слова привіту, побажання, співчуття в-останнє не одержу від вас.

Алла. Робіть те, що каже вам ваше сумління. І хоч провалля роз'єднує нас, але в цю хвилину я вас поважаю. Прощайте!

Роман. Прощайте всі! *(виходить)*.

Всі з жахом дивляться йому в слід.

Завіса.

ДІЯ 3-я.

Через півтора роки після другої.

Вечір листопаду. Кімната першої дії. З неї зникли стильові меблі, портрети, рушники та інші окраси. Два великих залізних ліжка і третє мале дитяче. Грубо сколочений стіл з необтесаних дощок. Дві табуретки. Кілька ящиків. На залізній пічечці вариться страва, навколо куховарське начиння. Через кімнату протягнута двічі бичовка, на ній сохне випрана білизна. На тому ж самому місці, але без рушника, серед семи лаврових вінків висить портрет Шевченка.

Лариса прасує на столі. Коло неї гора випрасованої й складеної білизни. Худа і змарніла. На одному з ящиків їсть з миски Колесницький. Він зовсім сивий, обірваний.

Колесницький. Дивлюсь я, пташко, на нашого Шевченка... У цій парні й копоті псуються фарби та рама. Шкода дивитися... А оце зустрів мене Літахін і казав, п'ятнадцять мільйонів за портрета дадуть... *(Дивиться на Ларису. Обережно.)* А в нас він висить так собі, ні до чого... Як і он ті вінки... Романтичний сантименталізм і більш нічого... *(Глянув на дочку і мерщій схиляється над мискою.)*

Лариса. Портрет, що піднесло вам громадянство в тридцятилітній ювілей письменницької й артистичної діяльності, став зайвим... А наші любі, дорогі лаврові вінки... *(Підходить зворушена до стіни.)* Он той, самий найбільший, ти приніс у Петербузі за виконання ролі Возного й одяг його трьохлітній Аллочці на голівку, вона з ним і заснула. А той другий ти одержав за Софрона Жмудя... Ось неньки-небіжчиці за ролю Наймички. Мій—за ролю Нори—пригадуєш? І Романа... за... жандармського полковника... І Аллочкин... Ти кажеш,—романтичний сантименталізм? І де таких слів навчився мій старенький тато? Та то ж є наші живі символи. То святощі нашої родини... Ці сім вінків дано не в один рік, не в одному місці... Це сім артистичних драм... Я, пригадую, грала «пушисту самочку», а Алла—Катрю, Роман був Зінько... О, що я тоді пережила.

І після вистави Катрі піднесли студенти цей вінок... А Роман саме тоді... Я не сподівалася. Не вірила очам. А він, Роман... вперше, по-справжньому сказав, що від мене залежить його рятунок... Катря одержала вінок, а я—Романа... І цей вінок ти хочеш продати в бакалійну крамничку!? О, тату!... *(прислонюється до стіни і плаче беззвучно.)*

Колесницький. Ти тільки не плач... Хіба я що казав, все ж буде так, як ти, крихітко, хочеш...

Лариса *(знесилено махнувши рукою)*. Не те... Не на тебе я жалкую... Тільки на долю... Хіба не розумію я... Тільки, чом же на нас все?.. Вже не сила терпіти *(ридає беззвучно)*.

Колесницький *(підходить до дитячого ліжка)*. Спить хлопчєня... Ич, який рожевий уві сні. Спи, спи, рідна крихтєко, тобі хороше, радісно!

Лариса. Тату, не розбуди... він має спати ще цілу годину.

Колесницький *(нібі байдуже)*. Я—нічого. Мені зда-лося тільки... Ага, я й забув тобі похвалитися: бачив Гершка. Він щось крикнув, засміявся: ніби сьогодні буде в нас, чи щось инше...

Лариса *(автоматично повертаючись до праці)*. Що ж саме? Хороший цей Гершко... Сердечний... І комуніст... О, нащо він комуніст?... Та хіба він один? Мушу ненавидіти їх, проклинати, мститися... Але вони ж є найрідніші мені, найкоханіші, такі ніжні, безмежно ніжні, й чулі... І це най-тяжче. Невже наше покоління не вмів ненавидіти, не знає таємниці лікувати своє горе лихою помстою?... Таточку, в нас... в нас немає гордості. Нікчемні ми... Злидні тілом і духом.

Колесницький. Ні, це не так... Я не знаю як пояснити, але не так.

Лариса *(скидає випрасованє)*. Ось сорочка, яку я ви-прала, висушила *(тут показує на бичовки)* легєнями своєї родини, викатала й випрасувала, за цю працю я одержу за неї двісті тисяч... Ясно? Просто? Але ось... в мене забили чоловіка... Ростріляли, бо він любив Україну, бо він хотів бачити батьківщину вільною, щасливою... Ростріляли вороги. Але чому ж я... Чому ж я не можу ненавидіти їх? Чому?... Хто мені відповість на це? Хто?

Колесницький. У цьому трагедія революції, крих-тітко. Я старий, нічого мені не боязно... Ти гадаєш здригнулася б моя рука? Ні, слово честі! Але є щось велике в моїй душі, що не дозволило мені зробити цей крок... А це було тоді, півтора року тому. Я знав, що тобі буду тільки в заваді, і життя не манить мене, а все ж чую... тут чую... що права не маю *(постояв кілька ментів, підняв очі й поглянув на Ларису, похитав головою)*. Ну, крихтєко, спасиби, що обігріла й підгодувала, піду кінчати: вже небагато й зосталося.

Лариса *(беручи утюг в руки)*. Ідіть, тату, та й мені треба поспішати, на вечір маю скінчити *(глянула у вікно)*. А дощ не перестає, у тебе ноги сухі?

Колесницький. Сухісінькі! Ну, де мій струмент? *(бере сокиру й виходить)*.

Лариса прасує замислившись. Мовчить. Витирає очі. Дивиться в один бік. Після, очунявши, працює жваво, похопливо. А там знову починає повагом, повільно, ледве-ледве водить утюгом і знов на який мент застигає в тяжкому замисленні. Стукіт в двері. Лариса, замислившись, не почувала. Вдруге. Працює не звертаючи уваги. Стукіт втретє... У Лариси тремтять руки... Вона—вся жах. Тремтячим голосом, повернувшись до дверей.

Лариса. Увійдіть.

Алла. Я боялася, що вже нікого немає. Пробачте, можна бачити Ларису... Сестричко, рідно, прости!.. *(кидається до Лариси, та ставить утюг, обома руками бере голову Алли і впирається в неї змученим поглядом)*.

Лариса. Сестричко моя... Ти... Аллю... Ти... *(ховає у неї на грудях лице ридаючи)*.

Алла. Я мокра, Лапочко... Застудишся... О, моя манюня Лапочко... Знову з тобою... Цить, цить, пташко!... Цить, манюня... Ш-ш-ш-ш... Ось я скину свитку, шапку... *(Скидає їх прямо на підлогу)*. Ось так... Теперички все як слід... Сядемо... *(Мовчки гладить коси сестри одною рукою, а другою підтримує її)*.

Алла *(по довгій павзі)*. Навіки з тобою... будемо вкупі тягти життєве ярмо... От і не так буде тяжко тобі. Давно рвалася та не сила моя була.

Лариса. З нами будеш? Жити вкупі станеш? Ти думала про нас... Де ж тато? *(Встає. Хочє бігти. Оглядається)*. А я сьогодні прасую цілий день і не туди, що сестричка моя їде... Підожди, тата покличу... *(біжить до дверей)*. А ось і він... Тату, Аллочка наша...

Колесницький. Де вона? ...Тільки мені сказали. Де вона, моя зірка? *(Обіймає і цілує в чоло)*. Спасибі, що приїхала...

Лариса. Вона, тату, назавше до нас приїхала!

Колесницький. А як же инакше? Хіба ж ми б її випустили? Овва! *(Сміється. Сильний стукіт в двері)*.

Колесницький. Будь ласка!

Робітниця Маша *(слуга фабриканта, одягнута в європейсько-міщанське убрання)*. А що, товариші, білизна Крамерів готова.

Лариса. Ось зараз буде готова *(кидається до столу)*. Три речі залишилося випрасувати. Ось нате список і білизну. Поки ви це перевірите, я скінчу.

Колесницький *(ніяково шопотить на німе записання Алли)*. Ларочка хвора була... Після я переніс тифус, а Василькові треба і молочка, і масла, і кашки... Поки було продавали... Крім Шевченка й вінків вже нічого не залишилося. Я рубаю квартирантам дрова—підробляю. В театрі—чотири місяці не платять.

Алла *(ніби одмахуючи тяжкі думки)*. Теперички буде краще. *(До робітниці)*. Давайте, я вам допоможу! Ось сорочки жіночі, а ось чоловічі... Так? Кальсони... рушники... кохточки...

Робітниці Маша. А носові платки де?

Алла. Знайдемо... А ось і вони... Здається все?

Робітниці Маша. Ну й проворні ж ви, товаришко. Ви давно перете білизну? От, я покинула: теперички вільготніше служити прислугою—одробила свої вісім годин і на всі вітри. А за те їси, спиш і одягаєшся непманом.

Ви не дивіться на це вбрання: дощ на дворі — ну, то й шкода доброго костюму. (*До Алли*). Може й ви хочете? Так по сусідству шукають покоївки, я б могла порекомендувати вас, коли хочете... А будь вона рострижди проклята ця гидота! Покиньте! От чистого серця.

Лариса. Ось і все... (*кладає зверху і звязує у вузол*).

Алла. Спасибі, товаришко, але я маю вже посаду...

Робітниця Маша. Так може не така вільготна, тут окрема кімната, стіл і доход є...

Алла. Спасибі за ваше добре серце. А теперечки перекажить вашим непманам, що моя сестра більше не буде прати їм білизни. Згода?

Лариса. Не поспішай з цим, Аллю, я ще можу якийсь час: я в цій справі придбала великий досвід...

Алла. Перекажить те, що я вам сказала, товаришко.

Робітниця Маша. А ось і гроші: сім мільйонів вісімсот п'ятдесят... Прощайте!

Алла. По всьому видно, що образилася дівчина, а шкода — добра, очевидячки, душа.

Довгань (*з чемоданами*). Звичайно, я добра душа, а як же то инакше! Доброго здоров'ячка, Кирило Петровичу, Ларисо Кириловно і ви, Алло... А де ж малий мій приятель?

Колесницький. Спати зволять. Що це ви у чемоданоноси пошилися?

Довгань. При Аллі Кирилівні состоїмо... Господиня моя, чим я при вас состою? Просуфльоруйте мені, будьте такі ласкаві..

Алла. У артистки без ролів ви состоїте теж без усякої ролі! Добре, що ви принесли мої чемодани: там є дуже смачні речі... А те, що ви прийшли, теж добре, бо нам треба порадитися про деякі справи.

Довгань (*просяє*). Стільки щастя на мене, що я боюсь... Може роля знайшлася мені?

Лариса (*щиро*). Ви, Гершку, маєте ролю щирого, улюбленого друга нашої родини, — чи задовольнить тільки це ваш гонор?

Довгань. Над всяку міру! (*Цілує у неї руку*). Дозвольте, як сестрі...

Колесницький. Коли я лежав хворим, то найчастіше бачив я над собою стурбоване ваше обличчя... обличчя вірного друга.

Довгань. Не слухайте, Алло, благодаю вас!

Алла. Невдячний, ви одержали давно те, чого почали благодати так жалібно допіру.

Довгань. Благов тільки у вас. Але це, нарешті, не цікаво. Краще розкажіть, де ви були майже рік? Що робили? Як робилося Вам? І в яких чинах і орденах приїхали до нас? Це ж цікавить не одного мене...

Колесницький. Справедливо!

Лариса (*гортається до сестри*). Може ж Алюся дуже втомлена? Чи не краще відкласти доклада до завтрього?

Алла. Коротко можу сказати й зараз. За цей рік побувала я в багатьох кутках України. І робила найрізніші справи: завідувала п/відділом і в Губздраві, Наросвіті, була Завгубженвідділом і редактором газети... І робилося всяко... Часом так доводилося тяжко, що коли б змога вовком вила б, за те були менти й високого духовного задоволення. До вас приїхала я Завгубполітосвітою... Вирішила я, що справа з театральним будівництвом на черзі дня стоїть. Наш театр мусить, повинен стати, високою осяяною трибуною світлого комунізму... Театр був одною з могутніх фортець старого панування... Час вже зробити з нього фортецю соціалізму! Та фортеця мала величезний запас старих манекенів, мумій... З трибуни говорили мерці минулих поколінь. А мені мріється нова трибуна, з якої будуть промовляти до глядачів живі наші товариші, які будуть розповідати про факти сучасного життя, думки, мрії й переживання свої й близьки нам...

Колесницький. Моя нещаслива дитино! (*цілує Аллу в голову*).

Довгань. Але це ж утопія!

Алла. Ні... Але я пишу книжку, що має розв'язати ці проблеми... У тій книжці я одкрию перед усім світом трагедію мистця-артиста, що жахливо-страдницьким стогіном розриває усю історію театру минулого... Цей твір буде виправданням мого даремного життя артистки без ролів.

Колесницький (*зітхаючи*). Бідна, змучена дитино моя! (*притулює її голову до свого серця*). Сліпі ми й безпорадні перед таємничо-великим майбутнім, що всевладно й грізно диктує нам глухим завдання свої... Силкуємось зрозуміти їх! Ти права... Шляхів треба шукати!..

Алла (*відхиляючи голову, з болем*). Ні, тату... Не те. Ви шукали шляхів, а ми... На нас лежить обов'язок будувати вільний храм мистецтва.

Лариса (*замислено*). Хороше це ти сказала. Минуле покоління шукало шляхів... А ми, що родилися й зросли в тих мандрах тяжких, ми повинні будувати... Мандрівники-батьки й діти-будівничі! Сильно й красиво це звучить... Але що ж я? У кімнатці не топлено ще, і ти та й я голодні.

Колесницький. Я піду затоплю пічечку... Це я, Аллочко перебрався до Ларочки: велика економія в дровах... Через пів-години там буде тепло... (*Бере дрова, сірники, папер і виходить*).

Лариса. Треба допомогти... Віриш, безпорадний як тая дитина... (*Виходить*).

Довгань встає, проходиться по кімнаті, піднімає свитку й шапку, що лежали на підлозі і піходить до Алли. Вона сидить засмучена,

поринувши в свої думки. Зупиняється збоку. Раптом стає навколяшки, обережно бере край її спідниці й поважно цілує.

Алла. На що... це?...

Довгань (*сівши на підлогу, як стояв навколяшках*). У цьому суть моїх відносин до вас. Потягло мене виявити... Не гнівається?

Алла (*сумно-замислено*). Я про це знала...

Довгань. Я так давно не бачив вас. Стоскувався... А побачив... Не на радість (*бере її руку обома своїми*).

Алла. Мусимо поговорити одверто. Мені було б тяжко, Гершку, коли б ви мали якісь надії... В мені тут... ростріляно серце... Я живу, бо є комуністкою, є вартовим революції. Мушу стояти на чатах... Ще й тут... (*показує рукою навколо*). Бачите?...

Довгань. Спасибі. Я маю перевестися кудись... А коли б був потрібним—викличете!

Алла (*з сльозами на очах обіймає його і цілує*). Спасибі, товаришу, ви зняли з моєї душі тягар.

Довгань. Ще ваші чобітки... (*цілує чоботи*). Все... Не запам'ятайте: коли буду вам потрібний, напишіть, моя адреса в губкомі буде завше (*виходить*).

Алла (*прислухаючись, як гуркнули двері*)—Пішов... Тепер навіки сама. (*Глухо*). З ростріляним серцем... Моторшно... Страшною п'ятою ввижається мені життя,—жодної мрії... й сутіні надії вже не буду мати я. Ростріляно моє серце... І в мистецтві ролі немає для мене... Тільки мозок. (*Ходить у тяжкій муці по кімнаті. Зупиняється перед колицкою*). Він казав—це мій син! Пророкував? (*Зхиляється над дитиною*). Так спокійно й міцно спить. Зжав кулачки й всміхається. Як подібний на батька... Те ж високе чоло... І підборіддя... Мій син. Його дитина. Частка його істоти... А душі? Душу дам я!

Лариса (*в дверях*). Дивиться?—Як він тобі подобається? Два роки з половиною і як би ти знала, яка сила волі, який розум!... Я б не перенесла всього цього, коли б його в мене не було (*підходить*). Поглянь: хіба нагадує він про голодні часи? А тіло тверде, як свіже яблучко... І важить чимало.

Колесницький. А, дивитеся на мого онучка? Добрячий буде з нього артиста, от тоді мене згадаєте! Я не дурно чую серцем... Так ти ж, Ларочко, не забувай... (*торкає її за плече*).

Лариса відходить. Дістає гроші й дає старому. Той одягається й потихеньку виходить. Алла стоїть замислившись над ліжечком.

Лариса. Аллюю!... (*Алла повертається до сестри*).

Алла. Що, моя манюня Лапочко! (*йде до неї простягнувши руки*).

Лариса. Так ти називала мене давно... Ох, як то було давно... Ще до Романа... Скажи мені... Не знаю, чи ж треба зараз питати? Алюсю, скажи, ти кохала... Його?

Алла. Чому ти задаєш мені таке питання?

Лариса. Тому, що... Алюсю, я була щасливою наче богиня. Але чому в найвищі хвилини свого раювання я відчувала, що я... Що мене кохає Роман, як портрет... Чи ж ти розумієш це? Тебе осипають пестощами, найніжнішими ласками... Про тебе турбуються? Служить тобі твій коханий наче лицарь... Кожне його слово поезія! Але в тобі він кохає другу... І раптом, коли очуняє, таку байдужність каже його зір (*вся примружившись*). Коли він найбільше кохав мене— йому подобалося бути в сутіні, або й зовсім в п'ятні. І тоді він називав мене безліччю ніжних найменів, але ніразу тим, яке ношу. І прости мені... Це наче гріх пече моє сумління. Коли ти приїхала... В останнє Роман так відмінився. Він був розпусним просто. І найтяжче це... що то знов не було чуття до мене... Я тоді божеволіла з горя. Ненавиділа тебе. Він мав в мені когось... може повію... Мені здавалося, що на мені він помщається за себе... О, як це було тяжко! Цей чухлий байдужо-зацікавлений погляд втоплений в тебе... Іноді, мені ввижалося, що він починає ненавидіти мене... Іще почуття: ось-ось він кине й навіки піде геть...

І мушу сказати... Зневажай мене... Але, коли його заарештували, я так зраділа, в той мент я була такою щасливою...

Алла. Але чом же ти не прийшла до мене і не розповіла всього? Навпаки, ти уникала мене.

Лариса. Що ти кажеш? Хіба б я могла? Адже ж я мала свою жіночку гордість... Іти до своєї щасливої соперниці і що? Благати її повернути мені коханого... Ні, ні, краще вже було померти!

Алла (*з страхом*). Що ти кажеш. Я мала тебе за найщасливішу жінку!

Лариса. Нею була я тільки короткі менти. За те ти... Ти володіла ним вповні: і серцем і розумом і тілом. Я ж тільки живим портретом була... Щастя було не моїм. Ні, не моїм...

Алла. Манюня Лапочко!... Що маю тобі сказати... Як пояснити... В мені щось заплуталося все... Краще питай мене про все, що може полегчити тебе, а я буду відповідати, питай про все. Може так найкраще буде...

Лариса. Він тебе обнімав, цілував, належав тобі? (*Закриває обличчя й зхиляється, наче чекаючи удара*).

Алла (*цілком спокійно*). Ніколи не поцілував він мене й братнім поцілунком.

Лариса. Але ж ти... Він казав тобі про своє кохання. І ти, ти кохала його...

Алла (так саме спокійно). Присягаю тобі, що ми стояли на протилежних берегах життя. І це було б великим чудом, коли б ми опинилися на одному березі, тим більш, що кожний з нас робив все, щоб цее чудо стало... більш надзвичайним. (Лариса пильно вдвляється в лице сестри. Протягає їй руки й невпевнено).

Лариса. Забудьмо, Алюсю, цю нашу розмову!

Алла. Так... Забудемо...

Колесницький. А ось і я... Ледве знайшов два хунти... Не чистого житнього, а всуміш з гречаним! Чи не треба розбудити вже й Василька?...

Завіса.

АНДРІЙ ПАНІВ.

ТІФЛІС ВНОЧІ.

Небесної уламок чаші впав
униз
І зорі заблищали під ногами—
Чи справді ж то внизу Тіф-
ліс.

Окреслений огнями.

Весь час вгорі мінився не-
бесний килим,

Немов красуня кольори перебірав

І став нарешті синій, синій

Купатися у росах трав.

Навколо мовчки вартували
гори

І золотилась голова Казбека—

Немов маяк в небесному просторі

І близько і далеко...

І стали загоратись очі в міста
І стали з неба зорі падать
І гаптувати темний аксамит
Чорноволоса ніч огненними
нитками...

Аероплан крилом рожевим
угорі майнув—

На ньому там ще день, а тут
вже ніч—

Чи на Казбек він держить
смілу путь,

Чи відпочити сяде в низині...

Здрігнувся Казбек... Померк,
загас ліхтар

Війнуло холодом з межгір'я

І гори постіль стали слати
з хмар...

І тихне туркотіння птиці-
звіря...

Але огненно скреготять трамваї
Ображена шумить внизу Кура—
А огники біжать, біжать без краю
Мов з ліхтарями дітвора.

Тіфліс.